

Michał Kuryłowicz

POLITYKA ZAGRANICZNA UZBEKISTANU WOBEC ROSJI

**POLITYKA ZAGRANICZNA
UZBEKISTANU
WOBEC ROSJI**

Pod redakcją Mieczysława Smolenia, Joachima Dieca i Anny Jach

Tom 19

Spis treści

Wprowadzenie	7
Podstawy teoretyczne	11
Podstawowe pojęcia	24
Rozdział 1. Perspektywa historyczna stosunków uzbecko-rosyjskich.....	29
1.1. Ostatnia kolonia. Charakter rosyjskiej dominacji w regionie.....	30
1.1.1. Podbój Azji Centralnej.....	32
1.1.2. Turkiestan i „rosyjski” wymiar kolonializmu.....	35
1.1.3. <i>Status quo</i> . Dlaczego Azja Centralna nie stała się drugim Kaukazem?.....	38
1.1.4. Buchara i Chiwa – stabilność przede wszystkim	39
1.1.5. Inteligencja muzułmańska – w stronę Rosji?	42
1.1.6. Wojna i rewolucja lutowa.....	44
1.2. Rewolucja październikowa i „nowy” kolonializm. Okres ZSRS.....	47
1.2.1. Turkiestan: rewolucja „rosyjska” i kontrrewolucja „muzułmańska”	49
1.2.2. Podziały wśród ludności muzułmańskiej	52
1.2.3. Buchara i Chiwa – nagła, radykalna zmiana.....	56
1.2.3. Sojusz bolszewików z dżadidami. Rewolucja „narodowa” w Azji Centralnej	57
1.2.5. Korienizacja partii i „szturm” na tradycję	61
1.2.6. Kolonializm sowiecki. Tradycja i modernizacja	65
1.2.7. Powojenna stabilizacja. „Era” Szarafa Raszydowa	69
1.2.8. Afera „bawełniana” i zaburzenie <i>status quo</i> w republice	73
1.2.9. <i>Pierestrojka</i> i „nieoczekiwana” wolność	74
Rozdział 2. Współczesny Uzbekistan. Wyznaczniki wewnętrzne polityki zagranicznej państwa	79
2.1. Środowisko geograficzne Uzbekistanu i jego konsekwencje polityczne.....	79
2.2. Potencjał demograficzny Uzbekistanu.....	84
2.3. Transformacja gospodarcza i potencjał ekonomiczny republiki	90
2.4. Czynniki militarne.....	102
2.5. Charakter systemu politycznego Uzbekistanu.....	104
2.6. Uzbecka koncepcja polityki zagranicznej	111

Rozdział 3. Uzbekistan na arenie międzynarodowej.....	117
3.1. Ewolucja najbliższego otoczenia zewnętrznego.....	117
3.1.1 Pierwsze dziesięciolecie niepodległości	119
3.1.1.1. Aktywność Uzbekistanu wobec konfliktu tadżyckiego.....	119
3.1.1.2. Skutki niestabilności Afganistanu	122
3.1.1.3. Stosunki z Kazachstanem i Kirgistanem.....	125
3.1.1.4. Współpraca z krajami islamskimi	127
3.1.2. Wojna z terroryzmem i jej skutki regionalne	130
3.1.2.1. Uzbekistan w koalicji antyterrorystycznej	130
3.1.2.2. Uzbekistan wobec sąsiadów z obszaru postsowieckiego	132
3.1.2.3. Wektor chiński w polityce Taszcentu	137
3.2. Rosyjskie koncepcje polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej i jej aktywność w regionie.....	139
3.2.1. Etapy formowania strategii regionalnej Federacji Rosyjskiej.....	139
3.2.2. Aktywność Rosji w Azji Centralnej	144
Rozdział 4. Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji: 1991-2013.....	151
4.1. Trud niepodległości (1992-1993).....	153
4.1.1. Problem Tadżykistanu.....	153
4.1.2. Strefa rublowa	155
4.2. Budowanie niezależności (1994-1998).....	158
4.2.1. Relacje bilateralne: ochłodzenie, potem odprężenie	158
4.2.2. Priorytety: armia i gospodarka	161
4.2.3. Niechęć wobec integracji pod egidą Rosji.....	163
4.2.4. Współpraca z Zachodem	166
4.3. Rok 1999 – próba zmiany wektora polityki zagranicznej.....	167
4.4. „Kryzys batkański” i ponowne zbliżenie z Rosją (1999-2001).....	170
4.5. Wojna z terroryzmem – zwrot ku sojuszowi z USA (2001-2003)	173
4.5.1. Koalicja antyterrorystyczna.....	173
4.5.2. Wewnętrzne ograniczenia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi.....	174
4.6. Zbliżenie z Rosją w obliczu konfliktów wewnętrznych (2003-2006)	177
4.6.1. Partnerstwo strategiczne.....	177
4.6.2. Andżan i Układ sojuszniczy z Rosją	179
4.7. Ponowna odbudowa niezależności (po 2006 roku).....	182
Zakończenie.....	189
Bibliografia	197
Indeks nazwisk	209
Indeks geograficzny	215
Резюме	219
Aneksy	225

ROZDZIAŁ 4

Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji:
1991-2013

Relacje Uzbekistanu i Rosji od samego początku odznaczały się na tle praktyki międzynarodowej wyjątkowym charakterem. Oba kraje powstały na gruzach Związku Sowieckiego, będąc jego prawnymi następcami, jednak ich status międzynarodowy nie był równoznaczny. Uzbekistan uzyskał bowiem miano „sukcesora” (*напроемника*) praw i obowiązków Związku Sowieckiego¹. Rosja tymczasem przypisała sobie dodatkowo rolę „kontynuatora” (*продолжателя*) ZSRS, co znalazło wyraz w jej konkretnych posunięciach na arenie międzynarodowej: Federacja Rosyjska przejęła sowieckie członkostwo w organizacjach międzynarodowych, w tym w ONZ (uzyskując tym samym miejsce w Radzie Bezpieczeństwa), oraz dotychczasowe misje dyplomatyczne Związku (które zostały przekształcone w placówki rosyjskie)². Tym samym Rosja podkreślała swój wyjątkowy status wśród państw powstałych na obszarze Związku Sowieckiego, na który wskazy-

¹ Zgodnie z porozumieniem przywódców dziesięciu państw postsowieckich z 20 marca 1992 roku, określenie to dotyczyło wszystkich członków WNP. Zob. *Решение Совета глав государств – участников Содружества Независимых Государств от 20.03.92 о правопреемстве в отношении договоров, представляющих взаимный интерес, государственной собственности, государственных архивов, долгов и активов бывшего Союза ССР*, [on-line:] http://lawrussia.ru/texts/legal_185/doc185a655x748.htm, dostęp: 30 XII 2012.

² Już 24 grudnia 1991 roku Borys Jelcyń poinformował o wspomnianych zmianach sekretarza generalnego ONZ. Zob. W. Marciniaś, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, *Arkana Historii*, s. 189. Z kolei rosyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych 13 stycznia 1992 roku wysłało podobną w treści notę do wszystkich akredytowanych w Moskwie przedstawicielstw dyplomatycznych. Zob. *Письмо МИД РФ от 13.01.1992 N 11/Угп Об осуществлении прав и выполнении обязательств, вытекающих из международных договоров, заключенных СССР*, [on-line:] <http://www.bestpravo.ru/federalnoje/eh-pravila/t8p.htm>, dostęp: 18 XI 2012.

wały zresztą czynniki obiektywne (Rosja była krajem o zdecydowanie największej powierzchni, potencjale demograficznym, ekonomicznym i militarnym) oraz historyczne (Związek Sowiecki powszechnie postrzegany był jako następca Imperium Rosyjskiego, zatem Federacja Rosyjska musiała przejąć jego rolę).

Stosunki dwustronne, uzbekistańsko-rosyjskie, zostały zainicjowane, z formalnego punktu widzenia, 4 stycznia 1992 roku, wraz z uznaniem przez Radę Najwyższą Uzbekistanu niepodległości wszystkich pozostałych członków WNP, w tym Rosji³. Analogiczna decyzja władz rosyjskich, podjęta 20 marca tego roku, umożliwiła obu stronom podpisanie Protokołu o ustanowieniu stosunków dyplomatycznych, co uczyniono tego samego dnia w Kijowie⁴. Inicjację relacji bilateralnych poprzedziło jednak przystąpienie Uzbekistanu do Wspólnoty Niepodległych Państw. 13 grudnia 1991 roku zebrani w Aszchabadzie przywódcy republik Azji Centralnej (w tym Islam Karimow) wyrazili wolę przystąpienia ich państw do WNP, wzywając sygnatariuszy porozumień białowieskich do objęcia nową umową wszystkich skłonnych do tego republik postsowieckich. Nastąpiło to na mocy specjalnego protokołu przyjętego podczas spotkania w Ałma-Acie⁵ 21 grudnia 1991 roku z udziałem przywódców jedenastu republik⁶. Zgodnie z zapisami Deklaracji ałmaatyńskiej WNP nie miała stanowić struktury ponadpaństwowej, a współpraca jej członków miała odbywać się na zasadzie równoprawności. Członkowie Wspólnoty podkreślili chęć pozostawienia wspólnego dowództwa nad siłami zbrojnymi i potencjałem nuklearnym byłego ZSRS, wyrazili również wolę stworzenia wspólnej przestrzeni gospodarczej (*общее экономическое пространство*)⁷.

Podpisana 21 grudnia w Ałma-Acie deklaracja była zatem chronologicznie pierwszym dokumentem międzypaństwowym sygnowanym wspólnie przez prezydentów obu omawianych krajów. Nastąpiło to jeszcze zanim Uzbekistan i Rosja oficjalnie nawiązały stosunki dyplomatyczne. Ów fakt można uznać za symptomatyczny: przyznanie pierwszeństwa rozwiązaniom o charakterze multilateralnym zapowiadało, iż będą one miały poważne znaczenie we wzajemnych stosunkach również w przyszłości.

³ *Azja Środkowa*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 5 (81), s. 6.

⁴ В. Тюриков, Р. Шагулямов, *Независимая республика Узбекистан. Памятные даты и события 1991-1996*, Ташкент 1997, s. 25.

⁵ W latach 1921-1993 obowiązywała urzędowa nazwa: Ałma-Ata (*Алма-Ата*). W 1993 roku, decyzją władz Kazachstanu, została ona zmieniona na Ałmaty (*Алматы*). Zob. *История Алматы*, [on-line:] http://almaty.gov.kz/page.php?page_id=41&lang=1, dostęp: 7 II 2015.

⁶ Protokół podpisali przedstawiciele ośmiu republik: Azerbejdżanu, Armenii, Kazachstanu, Kirgistanu, Mołdawii, Tadżykistanu, Turkmenistanu oraz Uzbekistanu. Ponadto w spotkaniu uczestniczyli trzej sygnatariusze porozumień białowieskich. Zob. *Международные отношения в Центральной Азии. События и документы*, ред. А.Д. Богат уров, Москва 2011, s. 218.

⁷ *Алма-Атинская декларация*, [on-line:] <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>, dostęp: 30 XII 2012.

4.1. Trud niepodległości (1992-1993)

4.1.1. Problem Tadżykistanu

Realizacja polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji w pierwszym okresie niepodległości została zdominowana przez zagadnienie bezpieczeństwa regionalnego oraz współpracy gospodarczej. Taszkent już w styczniu 1992 roku, podobnie jak inne republiki postsowieckie, zdecydował o utworzeniu własnych sił zbrojnych⁸. Jako jedyne państwo w regionie nie podpisał wówczas umowy z Rosją o ochronie zewnętrznej granicy państwowej, podporządkowując własnej jurysdykcji wszystkie jednostki Środkowoazjatyckiego Okręgu Wojsk Ochrony Pogranicza, rozmieszczone w republice. Jedynie wojska strategiczne miały pozostać w gestii dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych WNP⁹. Decyzje te miały dowodzić zdolności Uzbekistanu do samodzielnej obrony własnych granic. Jednakże niebezpieczny z punktu widzenia tamtejszych władz rozwój sytuacji w sąsiednich krajach: Tadżykistanie oraz Afganistanie – gdzie doszło do otwartej konfrontacji świeckich reżimów autorytarnych z opozycją islamską – spowodował szybki zwrot w polityce zagranicznej Taszkentu.

15 maja 1992 roku, podczas szczytu WNP w Taszkencie, doszło do podpisania Układu o bezpieczeństwie zbiorowym. Dokument ten, zwany następnie Traktatem taszkenckim, został paraflowany przez Rosję, Armenię, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan oraz Uzbekistan i miał obowiązywać przez pięć lat od momentu wejścia w życie (nastąpiło to 20 kwietnia 1994 roku)¹⁰. Jego uczestnicy wskazywali na konieczność powstrzymania się od użycia siły w stosunkach między państwami oraz zobowiązali się do nieprzystępowania do żadnego sojuszu wojskowego (art. 1). Istotnym zapisem była deklaracja utworzenia Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego, w skład której mieli wejść przywódcy państw członkowskich oraz głównodowodzący Zjednoczonych Sił Zbrojnych WNP. Rada powołana została w celu koordynacji wspólnej działalności sygnatariuszy traktatu, w tym konsultacji w razie zaistnienia zagrożenia bezpieczeństwa, integralności terytorialnej czy suwerenności jednego z uczestników (art. 3). Najistotniejszym punktem dokumentu zdawał się być art. 4, stwierdzający, iż jeśli jedno z państw-członków padnie ofiarą agresji ze strony jakiegokolwiek innego państwa lub grupy państw, będzie to uznane za agresję przeciwko wszystkim państwom, które okażą mu niezbędną pomoc – w tym również wojskową¹¹. Włodzimierz Marciniak przekonuje, że inicjatywa podpisania wspomnianego układu należała

⁸ *Azja Środkowa*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 16 (92), s. 6.

⁹ *Uzbekistan*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 63 (140), s. 7.

¹⁰ *Договор о коллективной безопасности*, [on-line:] <http://www.mid.ru/bdomp/Ns-rsng.nsf/3a813e35eb116963432569ee0048fdbef7b26f92ab3bc6b0843256b0b0027825a!OpenDocument>, dostęp: 15 VII 2012.

¹¹ *Ibidem*.

do Islama Karimowa. Polityk ten miał być początkowo przeciwny tworzeniu sojuszu wojskowego państw postsowieckich. Dopiero pod wpływem niepokojących wydarzeń w Tadżykistanie zmienił swoje stanowisko i odwołał się do koncepcji bezpieczeństwa zbiorowego¹².

Niemal równolegle do zawarcia Traktatu taszkenckiego Uzbekistan uregulował także stosunki dwustronne z Rosją. Podstawą relacji bilateralnych stał się Traktat o podstawach stosunków międzypaństwowych, przyjaźni i współpracy¹³, zawarty 30 maja 1992 roku w Moskwie. Miał on obowiązywać przez dziesięć lat od momentu ratyfikacji, która nastąpiła 19 marca 1993 roku¹⁴. Podstawowe zapisy traktatu miały ogólnie przyjęty w praktyce umów międzynarodowy charakter: oba państwa zobowiązywały się do poszanowania wzajemnej niepodległości i suwerenności (art. 1), integralności terytorialnej oraz nienaruszalności granic (art. 2), wyrażały zarazem wolę współpracy w celu zwiększenia stabilności i bezpieczeństwa: tak globalnego, jak i regionalnego (art. 3)¹⁵. Dopiero druga część układu wskazywała na aktualne problemy, mające znaczenie dla dwustronnych relacji. Dokument ten przydawał szczególne znaczenie podpisanemu dwa tygodnie wcześniej Układowi o bezpieczeństwie zbiorowym. Wskazując na jego postanowienia, potwierdzał wolę obu stron zachowania wspólnego dowództwa wojsk strategicznych WNP, konstatował również fakt pozostawiania terytoriów obu krajów w ramach wspólnej, wojskowej przestrzeni strategicznej. Zarazem kwestię wspólnego wykorzystania obiektów wojskowych układ polecał rozpatrzyć w odrębnym porozumieniu (art. 4)¹⁶.

Podpisanie w krótkim czasie dwóch tak istotnych dokumentów świadczyło wymownie, iż Islam Karimow postrzega Rosję jako najważniejszego gwaranta bezpieczeństwa i stabilności w regionie, patrząc zaś przez pryzmat polityki wewnętrznej Taszkontu – również stabilności własnego reżimu politycznego. Dowiodły tego kolejne miesiące, które przyniosły intensyfikację współdziałania militarnego. Już z początkiem lipca Islam Karimow zaproponował utworzenie oddziałów pokojowych Wspólnoty, celem zapobiegania konfliktom na terytorium byłego ZSRS¹⁷. Zostały one powołane do życia 16 lipca, podczas kolejnego szczytu WNP w Taszkencie, decyzją ministrów obrony narodowej i spraw zagranicznych państw członkowskich oraz dowódców Zjednoczonych Sił Zbrojnych Wspólnoty. Zdecydowano, iż będą one składać się z ochotników, a o ich użyciu decydować ma

¹² W. Marciniak, *op. cit.*, s. 191.

¹³ Zob. A. Eberhardt, *Polityka zagraniczna Republiki Uzbekistanu (1991-2003)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, nr 6 (16), s. 129.

¹⁴ Zob. *Договор об основах межгосударственных отношений, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, „Бюллетень международных договоров” 1994, nr 9, s. 25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 19-20.

¹⁶ *Ibidem*, s. 20.

¹⁷ Zob. *Международные отношения...*, s. 250.

Rada Szefów Państw WNP, na wniosek państw zaangażowanych w konflikt¹⁸. Trzy miesiące później – 9 października 1992 roku – przywódcy Wspólnoty podjęli decyzję o wprowadzeniu owych sił do Tadżykistanu¹⁹. Decyzja ta okazała się istotnym sukcesem Taszkontu, świadczyła bowiem o tym, że uzbeckiemu liderowi udało się przekonać pozostałych partnerów – zwłaszcza Rosję – do własnych racji²⁰.

Jesienna operacja wypierania oddziałów opozycji islamskiej ze stolicy Tadżykistanu, w której brały udział oddziały rosyjskie oraz uzbeckie²¹, stanowiła kulminacyjny moment ówczesnej współpracy Taszkontu z Moskwą. Gdy bezpośrednie zagrożenie rozprzestrzenieniem tadżyckiej wojny domowej na sąsiednie republiki minęło, Uzbekistan zaprzestał wysiłków na rzecz pogłębiania integracji militarnej. Proces tworzenia wspólnych struktur wojskowych uległ zahamowaniu aż do początku 1994 roku. W międzyczasie doszło jedynie do konsultacji ministrów obrony, którzy w lutym 1993 roku ustalili stanowiska w sprawie współpracy wojskowo-technicznej oraz wspólnego wykorzystywania obiektów strategicznych na terytorium Uzbekistanu²².

4.1.2. Strefa rublowa

Po skutecznej operacji w Tadżykistanie współpraca wojskowa osłabła, natomiast na czoło wysunęły się kwestie ekonomiczne, zwłaszcza problem wzajemnych rozliczeń za wymieniane towary oraz zagadnienie funkcjonowania strefy rublowej, mającej istotne znaczenie dla stabilności gospodarczej Uzbekistanu. Dynamika przemian ekonomicznych w Federacji Rosyjskiej była odmienna niż w Uzbekistanie, co rodziło wzajemne nieporozumienia. Rozpoczęta w 1992 roku przez wicepremiera Jegora Gajdara tzw. terapia szokowa zakładała szybkie przejście do rynkowego modelu gospodarki. Tymczasem pomimo powstania formalnych granic, w tym również celnych, Rosja z początku w ogóle nie pobierała cef w rozliczeniach z krajami WNP, do października 1992 roku sprzedawała im swą ropę naftową oraz gaz ziemny po zaniżonych cenach – tzw. cenach wewnętrznych, wreszcie udzielała państwom WNP nisko oprocentowanych kredytów technicznych. Ponadto jej walutą nadal był rubel sowiecki, obowiązujący również w pozostałych republikach Wspólnoty. Wprawdzie nie miały one prawa emisji pieniądza, ale posiadały praktycznie nieograniczoną możliwość zaciągania zobo-

¹⁸ *Wspólnota Niepodległych Państw*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 141 (218), s. 9.

¹⁹ *WNP*, „Za Uralem” 1992, nr 3, s. 11.

²⁰ Początkowo Borys Jelcyń zachowywał neutralne stanowisko wobec wydarzeń w Tadżykistanie, zaś rosyjscy demokraci popierali kandydata opozycji – Dawlata Chudonazarowa – w wyborach prezydenckich z grudnia 1991 roku. Zob. M. Lang, *Wojna domowa i proces pokojowy*, [w:] *Tadżykistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, Warszawa 2002, *Współczesna Azja Centralna*, s. 162-163.

²¹ *Ibidem*, s. 163-164.

²² *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1993, nr 7, s. 15.

wiązań bezgotówkowych. Rząd rosyjski dążył do ograniczenia tak niekorzystnej współpracy z państwami WNP oraz do uregulowania w sposób najlepszy dla siebie zasad funkcjonowania strefy rublowej²³. Drogi Taszkontu oraz Moskwy, skupionych na realizacji własnego interesu ekonomicznego, musiały się rozjeść.

Uzbekistan, pomimo wykorzystywania tak preferencyjnych warunków współpracy, miał problemy z utrzymaniem stabilizacji makroekonomicznej. Dlatego kwestia wymiany handlowej pozostawała w pierwszym okresie jego niepodległości nieustannym punktem spornym w relacjach z Moskwą. Najważniejszym dobrem handlowym republiki była w tym czasie bawełna, zapewniająca ponad połowę wszystkich dochodów z eksportu²⁴, dlatego Taszkont uczynił z niej element nacisku na władze rosyjskie. Tylko w 1992 roku kilkakrotnie doszło do negocjacji wokół zasad dostarczania uzbeckiego „białego złota” rosyjskim zakładom włókienniczym, w zamian za dostawy surowców energetycznych (głównie ropy naftowej) z Rosji²⁵. W marcu 1993 roku podczas wizyty rosyjskiego premiera Wiktora Czernomyrdina w Taszkencie obie strony wyraziły zgodę na dokonywanie rozliczeń na bazie światowych cen tych produktów²⁶, co zresztą nie zakończyło całkowicie sporu. Asertywna postawa władz Uzbekistanu miała jednak na celu jedynie wzmocnienie słabej pozycji negocjacyjnej w rozmowach z Rosją. Rząd w Taszkencie nieustannie zwracał się do swego rosyjskiego odpowiednika z prośbą o udzielenie kredytu państwowego – głównie na pokrycie opłat za towary i usługi dostarczane przez stronę rosyjską. W maju 1993 roku wnioskował o 320 mld rubli (ok. 350 mln dolarów²⁷), otrzymał zaś 125 mln rubli (ok. 130 mln

²³ Zob. W. Marciniak, *op. cit.*, s. 234.

²⁴ Jeszcze w 1995 roku sprzedaż bawełny zapewniała 57,9% ogólnych przychodów eksportowych. N. Sirajiddinow, *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. nauk. T. Bodio, Warszawa 2001, s. 366 (tabela 2).

²⁵ W październiku 1992 roku wynegocjowano międzyrządowy protokół dot. wzajemnych dostaw bawełny oraz produktów naftowych. Zob. *Протокол между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Российской Федерации о взаимопоставках нефти и нефтепродуктов из Российской Федерации и хлопка-волокна из Республики Узбекистан в IV квартале 1992 года*, [on-line:] <http://www.lawmix.ru/abrolaw/13334>, dostęp: 7 II 2015. Mimo to w listopadzie 1992 roku ogromny zakład włókienniczy w Barnaule (na Syberii) zaprzestał produkcji z powodu wstrzymania dostaw uzbeckiej bawełny. Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1992, nr 5, s. 8.

²⁶ Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1993, nr 9, s. 8.

²⁷ Oficjalny kurs dolara wobec rubla, ustalany przez Bank Centralny Rosji, w 1993 roku ulegał znaczącym zmianom, co można wiązać z inflacją i postępującą dewaluacją rosyjskiego pieniądza. Z początkiem maja za 1 dolara płacono 823 ruble, jednak w dniu podpisania omawianej umowy (21 maja) jego kurs wynosił już 940 rubli. Z tego względu równowartość opisywanych kredytów w walucie amerykańskiej podawana jest jedynie w formie przybliżonej. Zob. *Курс доллара США к рублю Российской Федерации, установленный Центральным банком Российской Федерации в 1993 году для целей учета и таможенных платежей*, [on-line:] [http://icrating.ru/RUS/KURS_CB/1993/1993-\\$.HTM](http://icrating.ru/RUS/KURS_CB/1993/1993-$.HTM), dostęp: 7 II 2015.

dolarów)²⁸. W czerwcu 1994 roku kolejna umowa sankcjonowała pożyczkę w wysokości 125 mld rubli²⁹ (ok. 65 mln dolarów³⁰). Równolegle zawierano porozumienia restrukturyzujące dotychczasowe zobowiązania finansowe, a na ich mocy zadłużenie strony uzbeckiej przekwalifikowano na oficjalny kredyt państwowy, udzielany przez Rosję. Podobne umowy zawarto w maju oraz w październiku 1993 roku³¹, co pozwalało na spłatę tych zobowiązań w ciągu kilku lat, nie wcześniej zaś niż od 1996 roku. Zabiegi te z jednej strony dowodziły umiejętności negocjacyjnych uzbeckiego przywództwa, z drugiej jednak strony świadczyły o niesłabnącym uzależnieniu ekonomicznym Uzbekistanu od Rosji.

Niepowodzeniem zakończyła się natomiast próba utrzymania się Uzbekistanu w strefie rublowej, podjęta po wprowadzeniu przez rosyjski Bank Centralny w lipcu 1993 roku nowej waluty – rubla rosyjskiego. Sprzeczność interesów ujawniła się już w trakcie realizacji Porozumienia o strefie rublowej nowego typu, podpisanego 7 września 1993 roku w Moskwie. Zakładało ono wykorzystywanie przez sygnatariuszy gotówki rublowej w zamian za silną pozycję Centralnego Banku Rosji w kształtowaniu polityki kredytowo-finansowej tych państw³². Porozumienie owo, w istocie oznaczające zgodę Uzbekistanu na częściowe ograniczenie jego suwerenności ekonomicznej względem Rosji, nie weszło ostatecznie w życie. W październiku Rosja postawiła przed Kazachstanem i Uzbekistanem dodatkowe warunki ich wejścia do unii walutowej, w tym przekazanie posiadanych przez te republiki rezerw walut wymienialnych oraz zapasów złota³³. W tej sytuacji

²⁸ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о государственном кредите на 1993 год*, [on-line:] <http://www.lawmix.ru/abrolaw/12822>, dostęp: 7 II 2015.

²⁹ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о государственном кредите на 1994 год*, [on-line:] <http://www.zakonprost.ru/content/base/30869>, dostęp: 7 II 2015.

³⁰ Zob. *Курс доллара США к рублю Российской Федерации, установленный Центральным банком Российской Федерации в 1994 году для целей учета и таможенных платежей*, [on-line:] [http://www.icrating.ru/RUS/KURS_CB/1994/1994-\\$.HTM](http://www.icrating.ru/RUS/KURS_CB/1994/1994-$.HTM), dostęp: 7 II 2015.

³¹ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о переоформлении задолженности по техническим кредитам по итогам 1992 года и января-апреля 1993 г. в государственный кредит Правительству Республики Узбекистан*, [on-line:] http://www.mid.ru/BDOMP/spd_md.nsf/0/9662F0146B3763A144257AE200338B36, dostęp: 30 XII 2012. Por. *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о переоформлении задолженности по техническим кредитам за 1993 год в государственный кредит Правительству Республики Узбекистан*, [on-line:] <http://www.lawmix.ru/abrolaw/12473>, dostęp: 30 XII 2012.

³² Wspomniane porozumienie podpisały: Rosja, Białoruś, Armenia, Kazachstan, Uzbekistan oraz Tadżykistan. Zob. *Соглашение о практических мерах по созданию рублевой зоны нового тунна*, [on-line:] <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=INT;n=670>, dostęp: 30 XII 2012. Por. *Nowa Strefa Rublowa*, „Za Uralem” 1993, nr 14, s. 26.

³³ *Kazachstan i Uzbekistan poza strefą rublową*, „Za Uralem” 1993, nr 16, s. 28.

10 listopada Islam Karimow poinformował o wprowadzeniu w Uzbekistanie, począwszy od 1994 roku, własnej waluty – suma, oskarżając jednocześnie Rosję o nieprzyjazną względem Azji Centralnej politykę finansową³⁴.

4.2. Budowanie niezależności (1994-1998)

4.2.1. Relacje bilateralne: ochłodzenie, potem odprężenie

Wymuszona przez działania Rosjan decyzja Uzbekistanu o opuszczeniu unii walutowej, chociaż bezpośrednio skutkująca dodatkowymi trudnościami gospodarczymi (dynamiczny wzrost inflacji w latach 1993-1994), miała jednak pozytywne długofalowe skutki dla uzbeckiej polityki zagranicznej, zwłaszcza wobec Rosji. Skłoniła bowiem kraj do większej samodzielności gospodarczej i, co za tym idzie, politycznej. Taszcent nie zamierzał bynajmniej zrywać silnych więzów, zwłaszcza ekonomicznych, łączących go z Moskwą. Jednak Islam Karimow nie mógł nie dostrzegać wyraźnej zmiany politycznej, jaka nastąpiła w tym czasie w Rosji. W efekcie kryzysu październikowego 1993 roku doszło tam do wzmocnienia pozycji ustrojowej prezydenta³⁵. Równolegle zatwierdzona została nowa koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, kładąca nacisk na odtworzenie wpływów tego państwa na obszarze postsowieckim. Efekty tej zmiany stały się widoczne w Azji Centralnej już jesienią 1993 roku, gdy wysłannicy rosyjskiego prezydenta podjęli indywidualne rozmowy z przedstawicielami opozycji tadżyckiej i zaczęli nakłaniać obie strony konfliktu do rozpoczęcia rozmów pokojowych. Ich inicjacja pod egidą Moskwy nastąpiła w marcu 1994 roku³⁶.

Zmiana wektorów rosyjskiej dyplomacji przyjęta została w Taszkencie chłodno, a relacje uzbeckistańsko-rosyjskie pod koniec 1993 roku stały się bardzo napięte. Spotkanie Islama Karimowa z Andriejem Kozyriewem, szefem rosyjskiego MSZ, 16 listopada 1993 roku, przebiegło w nieprzyjaznej atmosferze, czego powodem było nie tylko rozczarowanie rosyjskim podejściem do strefy rublowej, ale również podniesienie przez Moskwę kwestii praw mniejszości rosyjskiej w Uzbekistanie³⁷. Napięcie wzrosło jeszcze bardziej, gdy w przeddzień szczytu WNP w Aszchabadzie (24 grudnia 1993 roku) delegacja rosyjska poinformowała, iż zamierza zaproponować nadanie językowi rosyjskiemu statusu drugiego języka państwowego w krajach WNP oraz szykuje projekt konwencji o ochronie praw

³⁴ *Kazachstan i Uzbekistan poza strefą rublową*, s. 30-31.

³⁵ O następstwach rosyjskiego kryzysu konstytucyjnego w 1993 roku zob. m.in.: W. Marciniak, *op. cit.*, s. 552-566; S. Gardocki, *Instytucja prezydenta w polityce Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2008, s. 50-84.

³⁶ M. Lang, *op. cit.*, s. 168-169.

³⁷ *Uzbekistan, „Za Uralem”* 1993, nr 16, s. 29.

własnej diaspory³⁸. Zmiana ta oznaczała istotny zwrot w dotychczasowej polityce Rosji, przeczyła również zapisom traktatu z 30 maja 1992 roku, w myśl których rozwiązanie kwestii podwójnego obywatelstwa miało następować w drodze porozumień bilateralnych, uwzględniających ustawodawstwo obu stron³⁹. Islam Karimow zareagował natychmiast: występując 28 grudnia przed uzbeckim parlamentem, wykluczył możliwość wprowadzenia w republice podwójnego obywatelstwa⁴⁰. Z początkiem stycznia spotkał się natomiast ze swoim kazachstańskim odpowiednikiem, inicjując współpracę regionalną w ramach Centralnoazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej⁴¹. Biorąc pod uwagę niewielki potencjał gospodarczy obu krajów oraz równoległe uwikłanie Kazachstanu w skomplikowane relacje z Rosją (wynikające z niezwykle długiej granicy kazachstańsko-rosyjskiej i „bala-stu” etnicznego w postaci mniejszości rosyjskiej), pomysł ów trudno postrzegać w kategoriach realnej próby zdystansowania Rosji w regionie. Niewątpliwie natomiast miał on służyć jako sygnał wobec Moskwy, iż Taszkent posiada zdolność do rozwijania alternatywnych kierunków współpracy międzynarodowej.

Energiczna polityka Islama Karimowa odniosła spodziewany skutek. Już w trakcie lutowej wizyty Andrieja Kozyriewa w Taszkencie szef rosyjskiej dyplomacji tonował nastroje rosyjskich dziennikarzy, żądających wprowadzenia podwójnego obywatelstwa dla mieszkających w republice Rosjan. Podkreślał również, iż spośród wszystkich państw regionu jedynie Uzbekistan jest w stanie skutecznie przeciwstawić się ekstremizmowi, okiełznać chaos i rozlew krwi⁴². Miesiąc później odbyła się oficjalna wizyta uzbeckiego prezydenta w Rosji. Doszło wówczas do podpisania Deklaracji o rozwoju i pogłębieniu wszechstronnej współpracy pomiędzy Federacją Rosyjską a Republiką Uzbekistan, w której potwierdzono aktualność sformułowań zawartych w wynegocjowanym dwa lata wcześniej traktacie. Zarazem w stosunku do dokumentu z 30 maja 1992 roku nastąpiły istotne zmiany. Na pierwszym miejscu postawiono kwestię rozszerzenia współpracy gospodarczej (art. 2). Duże znaczenie przypisano wspólnym wysiłkom w celu zapewnienia bezpieczeństwa granic zewnętrznych WNP (art. 3) oraz kooperacji militarnej (art. 5). Niemalże pominięta została w deklaracji drażliwa kwestia praw mniejszości narodowych: jej sygnatariusze zobowiązali się jedynie do zapewnienia wszystkim mieszkańcom obu państw – bez względu na płeć, wyznanie czy narodowość – realizacji ich praw i wolności obywatelskich, socjalnych oraz kulturowych (art. 6)⁴³.

³⁸ *Szczyt WNP w Aszchabadzie*, „Za Uralem” 1993, nr 17, s. 31.

³⁹ *Договор об основах межгосударственных отношений, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, „Бюллетень международных договоров” 1994, nr 9, s. 21-22.

⁴⁰ *Zob. Uzbekistan*, „Za Uralem” 1993/1994, nr 18, s. 25.

⁴¹ *Zob. ibidem*, s. 26-27.

⁴² *Zapełnianie politycznej próżni. Minister Andriej Kozyriew w Azji Środkowej*, „Za Uralem” 1994, nr 19, s. 37.

⁴³ *Декларация о развитии и углублении всестороннего сотрудничества между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, [on-line:] <http://www.zakonprost.ru/content/base/28926>, dostęp: 7 II 2015.

Jako sukces Islama Karimowa odczytać należy również pozostałe porozumienia, wynegocjowane przez stronę uzbecką. Zawarto wówczas Traktat o pogłębieniu integracji gospodarczej, przewidujący koordynację działań obu republik na rzecz stopniowej realizacji wspólnej przestrzeni gospodarczej (art. 2)⁴⁴. Najistotniejsze z punktu widzenia Taszkontu wydawały się jednak umowy o kooperacji militarnej. Podpisane 2 marca porozumienia: O współpracy wojskowej oraz O zasadach współpracy w zakresie wyposażenia technicznego i materialnego sił zbrojnych potwierdzały wolę współdziałania Moskwy i Taszkontu w dziedzinie obronności, porządkowały również warunki realizacji wzajemnych zamówień dla sił zbrojnych⁴⁵. dopełnieniem tych zobowiązań było porozumienie międzyrządowe z 15 lipca 1994 roku. Zapewniało ono swobodę przemieszczania się po terytorium Uzbekistanu oraz zwolnienie z uzbeckich opłat tranzytowych wojsk rosyjskich, wypełniających misję ochrony granic zewnętrznych WNP⁴⁶.

Dla Islama Karimowa marcowa wizyta miała poważne znaczenie prestiżowe. Prasa rosyjska odnotowała, że uzbecki przywódca jest pierwszym spośród liderów postsowieckich, którego przyjęto na Kremlu z zachowaniem całego protokołu dyplomatycznego⁴⁷. Podobnie symboliczny wymiar miał fakt, iż przyjazd Islama Karimowa poprzedził wizytę w Moskwie przywódcy Kazachstanu – Nursułtana Nazarbajewa⁴⁸. Taka kolejność spotkań wskazywała na wzmocnienie znaczenia Uzbekistanu, szczególnie wobec chłodno przyjętej – zarówno w Taszkencie, jak i w Moskwie – kazachstańskiej inicjatywy integracyjnej: Związku Eurazjatyckiego.

Z perspektywy Uzbekistanu można wskazać dwie główne przesłanki normalizacji stosunków z Rosją: militarne oraz ekonomiczne. Zawarte w marcu oraz lipcu

⁴⁴ *Соглашение об углублении экономической интеграции между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, [on-line:] <http://docs.cntd.ru/document/1900458>, dostęp: 7 II 2015.

⁴⁵ Zob. *Договор между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан о сотрудничестве в военной области*, „Бюллетень международных договоров” 1994, nr 12, s. 39-42. Por. *Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан о принципах взаимного технического и материального обеспечения их вооруженных сил*, [on-line:] <http://docs.cntd.ru/document/1900464>, dostęp: 7 II 2015.

⁴⁶ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о межгосударственных воинских перевозках в интересах охраны внешних границ государств-участников Содружества Независимых Государств*, „Бюллетень международных договоров” 1995, nr 3, s. 48.

⁴⁷ Zob. „Независимая газета” 1994, nr 41, cyt. za: *Islam Karimow – nowe przymierze*, „Za Uralem” 1994, nr 20, s. 40-41.

⁴⁸ Przybył on do Moskwy z analogiczną wizytą 27 marca 1994 roku. W trakcie spotkania z prezydentem Rosji doszło m.in. do podpisania umowy o współpracy militarnej, a także porozumienia o warunkach wykorzystywania kosmodromu Bajkonur. Zob. K. Wańczyk, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Kazachstanu*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006, s. 114.

1994 roku porozumienia pozwalały Uzbekistanowi współpracować z Rosją na preferencyjnych warunkach przy modernizowaniu własnej armii – niezbędnemu wobec niespokojnego sąsiedztwa republiki: ogarniętych wojną domową Tadżykistanu i Afganistanu. W sposób lapidarny ujął tę kwestię sam Islam Karimow, deklarując w Moskwie, iż bez współpracy z Rosją nie jest możliwe istnienie sił zbrojnych Uzbekistanu⁴⁹. Z kolei pomoc finansowa, zwłaszcza korzystne warunki kredytów udzielanych Taszkentowi przez Moskwę, umożliwiały stabilizację tamtejszej gospodarki bez konieczności przeprowadzania radykalnych reform. Islam Karimow zdawał sobie sprawę, że dokonanie „terapii szokowej” w transformującej się gospodarce uzbeckiej mogłoby wywołać wybuch niezadowolenia społecznego, zwłaszcza zaś aktywizację ugrupowań opozycyjnych, krytykujących autorytarny styl sprawowanej przez niego władzy. Konfrontacja polityczna mogła natomiast z łatwością przerodzić się w wojnę domową, posiadającą zresztą już swój precedens regionalny w postaci konfliktu tadżyckiego. Dlatego uzbecki przywódca poczynił w następnych latach wiele wysiłków, aby utrzymać poziom współpracy z Rosją we wspomnianych dziedzinach na jak najwyższym poziomie, jednocześnie unikając zbytniego uzależniania się od Moskwy.

4.2.2. Priorytety: armia i gospodarka

Wspomniane starania znalazły wyraz w postaci kolejnych porozumień dwustronnych, zawieranych w latach 1995-1998. Dnia 27 lipca 1995 roku, podczas wizyty rosyjskiego premiera Wiktora Czernomyrdina w Taszkencie podpisane zostały dwa porozumienia dotyczące współpracy wojskowej. Pierwsze z nich: Protokół o współpracy wojskowej między Federacją Rosyjską a Republiką Uzbekistan, potwierdzało obustronną wolę aktywizacji dotychczasowych form współpracy w zakresie bezpieczeństwa regionalnego, jednocześnie wyrażało zrozumienie dla indywidualnych wysiłków Uzbekistanu, mających na celu budowę własnych, narodowych sił zbrojnych. Strony zobowiązywały się w nim do kooperacji przy wytwarzaniu i eksploatacji sprzętu wojskowego, zwłaszcza do stworzenia wspólnych przedsiębiorstw, produkujących wyposażenie dla obu armii (art. 4)⁵⁰. Uzupełnieniem i rozszerzeniem wspomnianych zapisów była treść wypracowanego wówczas porozumienia o współpracy wojskowo-technicznej⁵¹.

W trakcie wspomnianej wizyty podpisano również porozumienie o współpracy ekonomicznej w latach 1996-1997. W dokumencie tym obie strony zobowiązywały

⁴⁹ Islam Karimow – nowe przymierze, „Za Uralem” 1994, nr 20, s. 40.

⁵⁰ Протокол между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан о сотрудничестве в военной сфере, „Бюллетень международных договоров” 1996, nr 3, s. 41.

⁵¹ Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о военно-техническом сотрудничестве, „Бюллетень международных договоров” 1996, nr 3, s. 35-37.

się do stopniowej likwidacji wzajemnych ograniczeń w przepływie towarów, kapitału oraz osób (art. 2), a także do usunięcia barier celnych (art. 3). Ponadto zapowiedziano stworzenie uzbecko-rosyjskiej komisji międzyrządowej do spraw współpracy ekonomicznej, z zadaniem wypracowania konkretnych projektów integracji ekonomicznej obu państw (art. 5)⁵². W rozmowach międzyrządowych Taszcent zobowiązał się spłacić w terminie 90 mln dolarów kredytów i pożyczek (z lat 1990-1992), zaś Rosjanie obiecali uregulowanie 189 mln dolarów zaległych opłat za bawełnę. Obie strony porozumiały się wreszcie w sprawie utworzenia wspólnego holdingu włókienniczego⁵³.

Dnia 12 marca 1997 roku w Moskwie premierzy obu państw podpisali umowę o bilateralnej współpracy gospodarczej w latach 1998-2000. Poszczególne artykuły wspomnianego porozumienia dotyczyły konkretnych obszarów współpracy – zwiększenia wymiany handlowej (art. 2), tworzenia wspólnych przedsiębiorstw produkcyjnych (art. 4) czy wzajemnego udzielania kredytów (art. 7)⁵⁴. Uzbekistan po raz kolejny zwrócił się z prośbą o restrukturyzację swego zadłużenia względem Rosji, wynoszącego już 500 mln dolarów. Na podstawie odrębnego porozumienia rząd rosyjski wyraził zgodę na prolongatę spłaty wspomnianego długu do 2007 roku⁵⁵.

Już w październiku 1998 roku Uzbekistan podpisał kolejne porozumienie o współpracy gospodarczej z Rosją, obejmujące lata 1998-2007. Zmiana wobec umowy z 1997 roku sprowadzała się nie tyle do treści porozumienia, ile do jej znaczenia symbolicznego. Porozumienie parałowali prezydenci obu krajów,

⁵² *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан об основных принципах и направлениях экономического сотрудничества на 1996-1997 г.г.*, [on-line:] <http://docs.cntd.ru/document/1900711>, dostęp: 7 II 2015. Wspominana Komisja Międzyrządowa do spraw Współpracy Gospodarczej została powołana do życia dopiero w maju 2001 roku, podczas wizyty uzbeckiej delegacji w Moskwie. Celem tej instytucji miała być analiza najważniejszych obszarów współpracy dwustronnej oraz wskazanie jej najbardziej perspektywicznych kierunków (art. 2). Obrady komisji miały odbywać się co najmniej dwa razy do roku, na przemian na terytorium obu państw (art. 5). Zapis ten był niewątpliwą zaletą porozumienia, pozwalał bowiem na regularną koordynację wzajemnych działań. Zob. *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о Межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, „Бюллетень международных договоров” 2001, nr 8, s. 70-71.

⁵³ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 8-9, s. 31.

⁵⁴ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан об основных принципах и направлениях экономического сотрудничества на 1998-2000 годы*, „Бюллетень международных договоров” 1997, nr 8, s. 30.

⁵⁵ *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о реструктуризации задолженности Республики Узбекистан по государственным кредитам, предоставленным Российской Федерацией*, [on-line:] <http://www.bestpravo.ru/rossijskoje/ej-praktika/f6n.htm>, dostęp: 29 XII 2012.

a obejmowało ono długi – dziewięcioletni – okres współpracy⁵⁶. Zmieniły się także warunki, w jakich doszło do zawarcia umowy. Z początkiem roku Rosja zaczęła odczuwać negatywne skutki azjatyckiego kryzysu gospodarczego z 1997 roku oraz ograniczenia wynikające z braku reform strukturalnych w gospodarce, w sierpniu zaś doszło do krachu na rynku finansowym i dewaluacji rubla⁵⁷. Załamanie na rynku wewnętrznym skutkowało ograniczeniem wymiany handlowej z zagranicą, w tym z Uzbekistanem – dwustronne obroty handlowe spadły w 1998 roku niemal o połowę w stosunku do roku poprzedniego⁵⁸. Porozumienie z października 1998 roku pomyślane było zatem jako próba przeciwdziałania tej negatywnej tendencji.

4.2.3. Niechęć wobec integracji pod egidą Rosji

O ile Islam Karimow dostrzegał wymierne korzyści wynikające z kontaktów dwustronnych z Rosją, o tyle względem planów pogłębiania integracji w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw wykazywał daleko idącą niechęć, postrzegając je jako próbę zdominowania mniejszych partnerów przez Moskwę. Chociaż sam był inicjatorem Układu o bezpieczeństwie zbiorowym, utracił zainteresowanie dla niego wraz ze względnyim uspokojeniem sytuacji w Tadżykistanie. Jeszcze w Deklaracji o rozwoju i pogłębieniu wszechstronnej współpracy z marca 1994 roku znalazło się symboliczne odniesienie do Traktatu taszkenckiego – obie strony potwierdzały w nim ważne znaczenie tego dokumentu (art. 5)⁵⁹ – jednak późniejsze umowy o charakterze wojskowym miały już wyłącznie dwustronny wydźwięk. Ponadto Islam Karimow konsekwentnie odmawiał zgody na zgłoszoną przez Rosję podczas szczytu WNP w Ałmaty (w lutym 1995 roku) propozycję zawarcia porozumienia o wspólnej ochronie granic zewnętrznych Wspólnoty. Taszkent uzyskał w tej sprawie poparcie ze strony kilku innych republik:

⁵⁶ Układ ten wszedł w życie 17 marca 1999 roku, obowiązywał do 31 grudnia 2007 roku, a zatem niespełna dziewięć lat. Zob. *Договор между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан об углублении экономического сотрудничества на 1998-2007 годы*, [on-line:] <http://docs.cntd.ru/document/901725964>, dostęp: 7 II 2015.

⁵⁷ A.J. Chiodo, M.T. Owyang, *A case study of a currency crisis. The Russian default of 1998*, „Federal Reserve Bank of St. Louis Review” 2002, November, s. 7-14. Por. B. Durka, *Budowa gospodarki Rosji – rezultaty i perspektywy*, [w:] *Rosja – refleksje o transformacji*, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Warszawa 2010, s. 106-107.

⁵⁸ Wymiana towarowa Rosji i Uzbekistanu spadła w tym czasie z 1,8 mld dolarów do 1,1 mld dolarów rocznie. Dane za: *Экспорт и импорт России в 1997 г. по странам* oraz *Экспорт и импорт России в 1998 г. распределение по странам*, [on-line:] <http://www.rusimpex.ru/index1.htm?varurl=Content/Economics>, dostęp: 30 XII 2012.

⁵⁹ *Декларация о развитии и углублении всестороннего сотрудничества между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан*, [on-line:] <http://www.zakonprost.ru/content/base/28926>, dostęp: 30 XII 2012.

Azerbejdżanu, Ukrainy i Mołdawii⁶⁰. Uzbecki prezydent nie zmienił zdania w tej sprawie nawet wówczas, gdy doszło do zaostrzenia sytuacji w sąsiadującym z nim Afganistanie, gdzie kontrolę nad stolicą i większością kraju uzyskało radykalnie islamskie ugrupowanie talibów. W lutym 1997 roku, podczas spotkania z Ministrem Obrony Federacji Rosyjskiej Igorem Rodionowem⁶¹ prezydent Uzbekistanu stwierdził co prawda w kontekście rozwoju sytuacji w Kabulu, iż silna Rosja pozostaje jedynym gwarantem bezpieczeństwa oraz stabilizacji w regionie⁶². Jednak poczucie zagrożenia od strony południowego sąsiada nie było na tyle silne, aby skłonić Islama Karimowa do konkretnych kroków wobec Rosji. Podobnie zareagował zresztą w sierpniu następnego roku, gdy ofensywa talibów na północy kraju spowodowała ucieczkę z Afganistanu popieranego przez Taszkent gen. Abdula Raszida Dostuma. Islam Karimow ograniczył się wówczas do rozmowy telefonicznej z prezydentem Borysem Jelcynem oraz wysłania przedstawiciela na konsultacje w ramach Układu o bezpieczeństwie zbiorowym. Jednocześnie zaś oświadczył, iż uzbeckistańskie siły zbrojne są w stanie samodzielnie ochronić granicę z Afganistanem⁶³.

Jeszcze bardziej sceptyczny był stosunek władz w Taszkencie do zagadnienia integracji gospodarczej i politycznej w ramach WNP. Uzbekistan dostrzegał w niej ukrytą formę zwiększenia przez Rosję wpływu na swych partnerów ze Wspólnoty i dystansował się wobec kolejnych inicjatyw zacieśniania współpracy wielostronnej oraz tworzenia struktur ponadpaństwowych. Nie przystąpił zatem do tworzonej od początku 1995 roku Unii Celnej, sceptycznie odniósł się także do Układu o pogłębieniu integracji gospodarczej i humanitarnej, podpisanego w marcu 1996 roku przez Rosję, Białoruś, Kazachstan i Kirgistan⁶⁴, skrytykował wreszcie ścisłą współpracę Moskwy i Mińska, które w kwietniu 1996 roku podpisały Układ o utworzeniu Związku Białorusi i Rosji⁶⁵. Podczas oficjalnej wizyty w Czechach w styczniu 1997 roku wypowiedział się przeciwko tej ostatniej inicjatywie, stwierdzając, iż „Rosja ma prawo zapewnić sobie bezpieczeństwo, jednak nie poprzez tworzenie nowych bloków polityczno-wojskowych”⁶⁶. Przy

⁶⁰ Zob. *Szczyt Wspólnoty Niepodległych Państw w Ałmaty*, „Za Uralem” 1995, nr 2 (31), s. 30. Por. *Szczyt bez niespodzianek*, „Za Uralem” 1995, nr 5 (34), s. 42.

⁶¹ Spotkanie odbyło się w Taszkencie, przy okazji debaty przedstawicieli krajów Azji Centralnej i Rosji na temat rozwoju sytuacji w Afganistanie. Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1997, nr 3-4 (56-57), s. 36.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Rosja i republiki azjatyckie wobec konfliktu w Afganistanie*, „Wiadomości OSW” 1998, nr 146, s. 3-4.

⁶⁴ Nie miały udziału w dystansowaniu się Uzbekistanu od tej propozycji miała postawa Kazachstanu, którego prezydent wprost nazwał podpisane 29 marca porozumienie wcieleniem w życie jego własnej koncepcji Związku Eurazjatyckiego, zgłoszonej przed dwoma laty. Zob. *Czterostronny układ integracyjny*, „Za Uralem” 1996, nr 4 (45), s. 27.

⁶⁵ Е.И. Пивовар, *Постсоветское пространство. Альтернативы интеграции. Исторический очерк*, Санкт-Петербург 2010, s. 55.

⁶⁶ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1997, nr 1-2 (54-55), s. 36.

innej okazji dodał zaś, że nie widzi szans na zbudowanie równoprawnego Związku Białorusi i Rosji, Mińsk będzie bowiem musiał ostatecznie zrezygnować ze swojej suwerenności⁶⁷. Miarą nieufności Islama Karimowa wobec integracji regionalnej był także fakt, iż nie zdecydował się on przyłączyć do tzw. Szanghajskiej Piątki, czyli umowy o współpracy w celu ochrony granic, podpisanej 26 kwietnia w Szanghaju przez Rosję, Chiny oraz trzy republiki centralnoazjatyckie: Kazachstan, Kirgistan oraz Tadżykistan⁶⁸. Fakt ten wydaje się zrozumiały nie tylko dlatego, że Uzbekistan nie graniczył bezpośrednio z Chinami. Równie ważną przyczyną uzbeckiej wstrzeźliwości było zapewne łączne występowanie w niniejszym porozumieniu czterech państw postsowieckich jako wspólnej strony (*совместной стороны*) współpracy w sprawach granicznych⁶⁹. Taszkent musiał zatem postrzegać tę inicjatywę jako formę realizacji rosyjskich interesów kosztem mniejszych partnerów.

Nie bez znaczenia dla wzrostu asertywności Uzbekistanu względem integracji regionalnej pod egidą Rosji była zmiana, jaka nastąpiła w styczniu 1996 roku na stanowisku ministra spraw zagranicznych Federacji. Andrieja Kozyriewa zastąpił Jewgienij Primakow – dotychczasowy dyrektor Służby Wywiadu Zagranicznego (*Служба внешней разведки России*)⁷⁰. Polityk ten przekonywał o konieczności odzyskania przez Rosję silnej pozycji na obszarze postsowieckim, co znalazło wyraz zarówno w negocjacjach z państwami zachodnimi⁷¹, jak i we wspomnianych wyżej inicjatywach regionalnych: powstaniu Związku Białorusi i Rosji oraz Szanghajskiej Piątki. Szef rosyjskiej dyplomacji zamierzał również przekonać uzbeckich partnerów do bliższej współpracy i w tym celu dwukrotnie: w styczniu oraz lutym 1996 roku odwiedził Taszkent. Efekty jego rozmów z tamtejszymi politykami były jednak znikome: szefowie dyplomacji podpisali tylko umowę o współpracy resortów spraw zagranicznych⁷². Równolegle zaś Islam Karimow zorganizował konferencję prasową dla dziennikarzy rosyjskich, na której stwierdził otwarcie, że Uzbekistan przestał być sojusznikiem Rosji, natomiast chce pozostać jej partnerem⁷³.

⁶⁷ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1997, nr 5-6 (58-59), s. 46.

⁶⁸ Zob. *Международные отношения...*, s. 259.

⁶⁹ *Соглашение между российской федерацией, республикой казахстан, Киргизской республикой, республикой таджикистан и китайской. Народной республикой об укреплении доверия в. Военной области в районе границы*, [on-line:] http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_59150.html, dostęp: 2 I 2013.

⁷⁰ *Евгений Максимович Примаков. Биографическая справка*, [on-line:] <http://ria.ru/spravka/20110221/336839208.html>, dostęp: 30 XII 2012.

⁷¹ Istotą koncepcji nowego ministra, określanej jako „Doktryna Primakowa”, było wymuszenie na państwach zachodnich uznania Rosji za równorzędnego partnera oraz akceptacji „szczególnej odpowiedzialności” Moskwy za rozwój sytuacji na obszarze postsowieckim.

⁷² *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1996, nr 3 (44), s. 28.

⁷³ *Ibidem*, s. 29.

4.2.4. Współpraca z Zachodem

Opisanemu powyżej stopniowemu dystansowaniu się Uzbekistanu wobec Rosji sprzyjała także korzystna dla Uzbekistanu ewolucja otoczenia międzynarodowego. Począwszy od 1994 roku, nastąpiło przełamanie, dotychczas nieufnego, podejścia państw zachodnich względem autorytarnych władz w swej rezydencji. W kwietniu 1994 roku uzbecki przywódca gościł w swej rezydencji prezydenta Francji, w maju udał się z oficjalną wizytą do Tokio⁷⁴, w kwietniu 1995 roku do Taszkontu przybył zaś prezydent Niemiec Roman Herzog⁷⁵. Taszkont podpisał wreszcie (w czerwcu 1996 roku) dziesięcioletnie porozumienie o partnerstwie i współpracy z Unią Europejską⁷⁶.

Szczególne znaczenie Islam Karimow przypisywał jednak relacjom ze Stanami Zjednoczonymi, które mogły stanowić przeciwwagę dla zaangażowania rosyjskiego w regionie. W tym kontekście należy postrzegać przystąpienie Uzbekistanu do NATO-wskiego programu Partnerstwo dla Pokoju, co nastąpiło w lipcu 1994 roku⁷⁷. Zapewne podobne przesłanki legły u podstaw ówczesnej intensyfikacji kontaktów Taszkontu z bliskimi sojusznikami USA: Izraelem⁷⁸ oraz Turcją⁷⁹. W październiku 1994 roku, podczas szczytu państw turekojęzycznych w Stambule, zgodził się na proponowany przez stronę turecką zapis o wspólnym zagospodarowywaniu i eksploatacji złóż bogactw naturalnych w Azji Centralnej⁸⁰, co stanowiło zapowiedź przełamania rosyjskiego monopolu w tej dziedzinie. W kwietniu 1995 roku Taszkont odwiedził amerykański sekretarz obrony William Perry⁸¹, w październiku tego roku rewizytę w Waszyngtonie złożył uzbecki minister obrony⁸², zaś w czerwcu 1996 roku doszło do długo przygotowywanego spotkania Islama Karimowa z prezydentem USA Bilem Clintonem, na którym strona amerykańska zadeklarowała zainwestowanie 400 mln dolarów w uzbecki przemysł naftowo-gazowy⁸³. Ten powolny, ale systematyczny rozwój współpracy z USA również

⁷⁴ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1994, nr 6 (23), s. 32.

⁷⁵ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 4 (33), s. 40.

⁷⁶ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1996, nr 7 (48), s. 26.

⁷⁷ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1994, nr 7 (24), s. 26.

⁷⁸ Minister spraw zagranicznych Izraela, Szimon Peres, złożył wizytę w Taszkencie 4 lipca 1994 roku. Jako jeden z powodów wizyty uznano pośrednictwo w organizacji wizyty Islama Karimowa w Stanach Zjednoczonych. Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1994, nr 7 (24), s. 25.

⁷⁹ Prezydenci spotkali się w 1994 roku dwukrotnie – w czerwcu 1994 roku podczas oficjalnej wizyty Islama Karimowa w Ankarze oraz w październiku 1994 roku podczas szczytu państw turekojęzycznych w Stambule. Zob. *ibidem*, s. 24; *Szczyt w Stambule*, „Za Uralem” 1994, nr 10 (27), s. 30.

⁸⁰ *Szczyt w Stambule*, „Za Uralem” 1994, nr 10 (27), s. 30.

⁸¹ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 4 (33), s. 39-40.

⁸² Doszło wówczas do podpisania memorandum o wzajemnym zrozumieniu i współpracy wojskowej. Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 10 (39), s. 21.

⁸³ Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1996, nr 7 (48), s. 23.

traktowany był przez władze uzbeckie jako wyraz asertywności względem Rosji. Uzbekistan wyraził poparcie dla inicjowanego przez USA rozszerzenia NATO o Polskę, Czechy i Węgry, co stało w jawnej sprzeczności ze stanowiskiem zajęтым przez Moskwę. W trakcie wspomnianej już wizyty w Czechach (w styczniu 1997 roku) Islam Karimow zadeklarował, że nie widzi żadnego zagrożenia, jakie dla obszaru postsowieckiego, w tym dla Uzbekistanu, miałyby stanowić NATO⁸⁴. Co więcej, w trakcie spotkania z amerykańskim sekretarzem obrony uzbecki przywódca wskazał na podobne zagrożenie, jednak dostrzegane w postawie Rosji: wyraził wówczas zaniepokojenie odradzaniem się tam nastrojów mocarstwowych oraz nostalgii za ZSRS⁸⁵.

Jak wynika z powyższych rozważań, postawę Uzbekistanu wobec Rosji charakteryzowała w latach 1994-1999 znamienna dychotomia. Władze republiki dbały o korzystny dla siebie rozwój relacji dwustronnych, zwłaszcza współpracy w sferze militarnej oraz gospodarczej. Niechętnie natomiast odnosiły się do wszelkich inicjatyw integracyjnych. Tworzenie jakichkolwiek struktur ponadpaństwowych mogło bowiem, w optyce Taszkontu, grozić ich zdominowaniem przez Rosję, posiadającą zdecydowaną przewagę (polityczną i ekonomiczną) nad wszystkimi pozostałymi członkami WNP. Co jednak istotne, asertywność Uzbekistanu przybrała wówczas bierną, a zarazem pośrednią postać. Władze w Taszkencie powstrzymywały się od udziału w kolejnych inicjatywach integracyjnych, jednak nie opuszczały już funkcjonujących wspólnych instytucji. Prezydent Uzbekistanu często poddawał krytyce posunięcia Rosji, jednak czynił to zasadniczo podczas spotkań z gośćmi zagranicznymi, nie zaś w bezpośrednich kontaktach z Moskwą.

4.3. Rok 1999 – próba zmiany wektora polityki zagranicznej

Sytuacja uległa zasadniczej zmianie na początku 1999 roku. W kwietniu tego roku mijał pięcioletni okres obowiązywania Układu o bezpieczeństwie zbiorowym, w związku z czym władze rosyjskie zwróciły się do dotychczasowych sygnatariuszy tego porozumienia z propozycją jego prolongaty. Odpowiedź Uzbekistanu była odmowna. Już w lutym uzbeckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych zapowiedziało, że Taszkent nie jest zainteresowany przedłużeniem swojego udziału

⁸⁴ Podczas spotkania w Pradze, w styczniu 1997 roku, uzbecki prezydent podkreślił, że nie widzi zagrożenia, jakie dla obszaru postsowieckiego, w tym dla Uzbekistanu, miałyby stanowić NATO. Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1997, nr 1-2 (54-55), s. 36.

⁸⁵ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 4 (33), s. 40.

w tej inicjatywie⁸⁶. Dnia 2 kwietnia, podczas spotkania Rady Szefów Państw WNP, Islam Karimow oficjalnie potwierdził tę informację i nie podpisał protokołu o prolongacie obowiązywania układu z 15 maja 1992 roku (wraz z nim podobne stanowisko zajęli prezydenci Gruzji i Azerbejdżanu)⁸⁷. Decyzji tej towarzyszyły inne, nieprzyjemne względem Rosji, gesty. Islam Karimow poddał bowiem ostrej krytyce rosyjskie zaangażowanie w Tadżykistanie. Podczas szczytu państw regionu w Aszchabadzie, 9 kwietnia, wyraził sprzeciw wobec planów przemianowania stacjonującej dotychczas w Tadżykistanie 201 Dywizji na rosyjską bazę wojenną⁸⁸. Ponadto wycofał się z udziału w równoległym posiedzeniu Rady Dowódców Wojsk Ochrony Pogranicza WNP⁸⁹. Jednakże najistotniejsze znaczenie miało inne posunięcie Taszkontu, mianowicie przystąpienie do forum konsultacyjnego GUAM (które zmieniło jednocześnie nazwę na GUUAM), co ogłoszono podczas jubileuszowego szczytu NATO w Waszyngtonie, 24 kwietnia 1999 roku⁹⁰.

Wspomniana organizacja, utworzona 10 października 1997 roku podczas szczytu Rady Europy w Strasburgu, skupiała cztery państwa: Azerbejdżan, Gruzję, Mołdawię oraz Ukrainę, a swój skrót zawdzięczała pierwszym literom nazw członków⁹¹. Jednym z najistotniejszych celów GUAM było stworzenie korytarza transportowego „Europa–Kaukaz–Azja”, nieprzebiegającego przez terytorium Rosji⁹², co skutkowało postrzeganiem jej jako proamerykańskiej⁹³. Ów fakt, podobnie jak moment i miejsce przystąpienia Uzbekistanu do tej organizacji – narada szefów państw GUAM w trakcie spotkania Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego w Waszyngtonie⁹⁴ – świadczył o wyraźnie antyrosyjskim charakterze działań Taszkontu.

⁸⁶ *Uzbekistan występuje z Układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP*, „Za Uralem” 1999, nr 7 (125), s. 5.

⁸⁷ *Wspólnota Niepodległych Państw*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 65 (1860), s. 5.

⁸⁸ Zob. *Republiki azjatyckie*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 67, s. 6. Dokument, o którym wspominał Islam Karimow – Układ o warunkach stacjonowania rosyjskiej bazy wojennej na terytorium Tadżykistanu (*Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о статусе и условиях пребывания российской военной базы на территории Республики Таджикистан*) – został podpisany 16 kwietnia 1999 roku w Moskwie. Zob. *Пояснительная записка к проекту федерального закона „О ратификации договора между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о статусе и условиях пребывания российской военной базы на территории Республики Таджикистан”*, [on-line:] <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=8208>, dostęp: 30 XII 2012.

⁸⁹ Zob. *Republiki azjatyckie*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 67, s. 6.

⁹⁰ Zob. *GUAM*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 78 (1873), s. 5.

⁹¹ *История ГУАМ*, [on-line:] <http://guam-organization.org/node/242>, dostęp: 30 XII 2012.

⁹² Е.И. Пивовар, *op. cit.*, s. 115.

⁹³ Co interesujące, zdanie takie wyrażają głównie autorzy rosyjscy. Zob. *ibidem*; por. *Международные отношения...*, s. 297; Ю. Никитина, *ОДКБ и ШОС. Модели регионализма в сфере безопасности*, Москва 2009, s. 21.

⁹⁴ *История ГУАМ*.

Można wskazać na kilka przyczyn tak zasadniczej zmiany w polityce zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji. Najistotniejszą niewątpliwie było niekorzystne z punktu widzenia Uzbekistanu osłabienie jego pozycji względem Rosji w Azji Centralnej. Taszcent utracił na rzecz Moskwy wpływy polityczne w Tadżykistanie. Tamtejsze elity prouzbekie – leninabadczycy – zostały zmarginalizowane pod względem politycznym, a reżim rządzącego w Duszanbe Emomalego Rachmonowa postawił na współpracę z Rosją i jej pośrednictwo w rozmowach z opozycją islamską. Podobnie niekorzystnie przebiegała ewolucja wojny domowej w Afganistanie. Islam Karimow najwyraźniej dostrzegał, iż postawa Rosji wobec tego konfliktu nie jest zbieżna z jego własnym stanowiskiem: podczas gdy Uzbekistan wspierał oddziały gen. Abdula Raszida Dostuma, Moskwa udzielała pomocy przedstawicielom mniejszości tadżyckiej pod dowództwem Ahmeda Szacha Masuda⁹⁵. Zaanżagowanie rosyjskie nie zapobiegło zresztą zdobyciu dominacji nad tym krajem przez talibów. W tej sytuacji Taszcent wzmógł wysiłki na rzecz uniezależnienia się od pomocy rosyjskiej, czemu w sukurs przyszło rosnące zainteresowanie regionem ze strony rządu Stanów Zjednoczonych. W lutym 1999 roku, równoległe do pierwszych sygnałów o wyjściu Uzbekistanu z Układu o bezpieczeństwie zbiorowym, przy siedzibie NATO w Brukseli otwarto uzbecką misję⁹⁶. Z kolei w maju tego roku, podczas posiedzenia uzbecko-amerykańskiej komisji międzyrządowej, Islam Karimow oświadczył, że współpraca z USA jest dla republiki podstawowym czynnikiem zapewnienia pokoju i stabilności w regionie⁹⁷.

Duże znaczenie dla posunięć uzbeckiego przywódcy miała również sytuacja gospodarcza. Dotychczasowa współpraca z Rosją pozwoliła republice przetrwać pierwsze lata kryzysu transformacyjnego. Począwszy od 1996 roku, w gospodarce uzbeckiej zaznaczyło się ożywienie, kontynuowane nawet pomimo znaczącego spadku obrotów handlowych z Rosją, do którego doszło w efekcie załamania rosyjskiej gospodarki w sierpniu 1998 roku. W latach 1998-1999 uzbecki PKB, według szacunków MFW, wzrastał rocznie o 2,6%⁹⁸. Wydawało się zatem, iż zarówno argumenty polityczne, jak i ekonomiczne przemawiają za rozluźnieniem więzów łączących Taszcent z Moskwą, co zresztą odpowiadało długofalowej koncepcji polityki zagranicznej, realizowanej przez Islama Karimowa.

⁹⁵ Zob. *Международные отношения...*, s. 283-284.

⁹⁶ *Uzbekistan występuje z Układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 67, s. 5.

⁹⁷ *Republiki azjatyckie*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 98 (1893), s. 8.

⁹⁸ *World Economic Outlook Database*, September 2004.

4.4. „Kryzys batkeński” i ponowne zbliżenie z Rosją (1999-2001)

Najbliższe miesiące pokazały jednak, iż nadzieje uzbeckiego przywódcy okazały się przedwczesne. W sierpniu 1999 roku rozpoczął się bowiem „kryzys batkeński”: grupa uzbrojonych członków Islamskiego Ruchu Uzbekistanu, która przedostała się z Tadżykistanu do kirgiskiej części Kotliny Fergańskiej z zamiarem dalszego przeniknięcia na terytorium Uzbekistanu, przez kilka tygodni skutecznie opierała się słabej armii Kirgistanu. Działania podejmowane przez uzbeckie lotnictwo wojskowe spotykały się z protestami sąsiadów (zwłaszcza rządu w Duszanbe), co utrudniało wyparcie bojowników i stabilizację sytuacji⁹⁹. Komplikacje, na jakie natrafił Uzbekistan w trakcie samodzielnych prób rozwiązania tego kryzysu, oraz wzrastająca obawa przed aktywizującą swoje działania opozycją islamską¹⁰⁰ spowodowały, że Taszcent ponownie odwołał się do współpracy z Moskwą. Już 1 września do stolicy Uzbekistanu przybył rosyjski minister obrony, w celu omówienia sytuacji w Kirgistanie. Podjęto wówczas decyzję o utworzeniu grupy roboczej, składającej się z przedstawicieli Rosji oraz czterech republik regionu (za wyjątkiem Turkmenistanu), która miała zająć się wypracowaniem metod walki z nielegalnymi ugrupowaniami zbrojnymi¹⁰¹. Wkrótce po rozwiązaniu „kryzysu batkeńskiego” Uzbekistan powrócił także do współpracy wojskowej w ramach WNP. W październiku, pierwszy raz od trzech lat, jego wojska wzięły udział w ćwiczeniach organów dowodzenia wspólnego systemu obrony przeciwlotniczej państw Wspólnoty¹⁰².

Najistotniejsze decyzje tradycyjnie podjęte zostały jednak w relacjach dwustronnych. Dnia 11 grudnia 1999 roku, na zaproszenie Islama Karimowa, do Taszcentu przybył premier Rosji – Władimir Putin. W rezultacie spotkania podpisany został Układ o dalszym pogłębieniu wszechstronnej współpracy wojskowej oraz wojskowo-technicznej¹⁰³. W dokumencie tym, po raz pierwszy w historii stosunków bilateralnych, podkreślono konieczność wspólnej walki z „międzynarodowym terroryzmem oraz nielegalnymi oddziałami zbrojnymi” (art. 1). Sygnatariusze zaznaczali też, że w przypadku powstania zagrożenia ze strony państw trzecich dla któregośkolwiek z nich strony układu przeprowadzą

⁹⁹ Zob. *Republiki azjatyckie*, „Tydzień na Wschodzie” 1999, nr 31 (149), s. 9-10. Por. *Republiki azjatyckie*, „Media” 1999, nr 88, s. 9.

¹⁰⁰ Już w lutym 1999 roku doszło do serii zamachów bombowych w Taszkencie, wymierzonych, zdaniem władz, w Islama Karimowa. O ich dokonanie władze w Taszkencie oskarżyły islamskich ekstremistów. Zob. *Uzbekistan*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 63 (1858), s. 6; por. *Uzbekistan*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 51 (1846), s. 5.

¹⁰¹ Zob. *Kirgizja*, „Media” 1999, nr 62-63, s. 8.

¹⁰² Zob. *WNP – manewry*, „Media” 1999, nr 102, s. 7.

¹⁰³ *Договор между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан о дальнейшем углублении всестороннего сотрудничества в военной и военно-технической областях*, „Бюллетень международных договоров” 2004, nr 5, s. 8-11.

niezbędne konsultacje koordynujące ich działania oraz udzielał sobie niezbędnej pomocy wojskowo-technicznej (art. 1). Uzbekistan i Rosja zobowiązywały się wreszcie do powstrzymania się od udziału w sojuszach militarnych skierowanych przeciwko drugiej stronie (art. 2). Układ potwierdzał wcześniej przyjęte porozumienia dotyczące współpracy w zakresie produkcji sprzętu wojskowego (art. 4, 5), ponadto przewidywał rokroczne spotkania ministrów obrony obu krajów celem wypracowania planów dwustronnej kooperacji militarnej (art. 9). Wagę niniejszego porozumienia podkreślał fakt, iż zaczęło ono tymczasowo obowiązywać od dnia podpisania (art. 14), nie zaś od momentu wymienienia się dokumentami ratyfikacyjnymi (co nastąpiło 4 maja 2001 roku, podczas kolejnego spotkania na najwyższym szczeblu)¹⁰⁴.

W przeciągu kilku miesięcy 1999 roku doszło zatem do dwóch wyraźnych zmian w postawie Uzbekistanu wobec Rosji, co świadczyło wymownie o słabości reżimu w Taszkencie. Dynamiczna ewolucja stosunków uzbecko-rosyjskich dowodziła, iż na trwałe odwrócenie wektora uzbeckiej polityki zagranicznej jest zbyt wcześnie. Nie bez znaczenia dla wołty Uzbekistanu była postawa Stanów Zjednoczonych, które nie zaangażowały się w rozwiązanie „kryzysu batkeńskiego”. Istotnym czynnikiem okazała się również ewolucja sytuacji wewnętrznej w Uzbekistanie. W grudniu 1999 roku odbyły się tam wybory parlamentarne, zaś miesiąc później prezydenckie. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie ostro skrytykowała sposób przeprowadzenia obu głosowań, zarzucając reżimowi Islama Karimowa represje wobec opozycji i niedopuszczenie do demokratycznej rywalizacji wyborczej¹⁰⁵. W tej sytuacji Taszkent zmuszony był niejako do zbliżenia z Moskwą, która podobnych zarzutów nie formułowała. Ocieplenie relacji z Rosją było kontynuowane również w następnych miesiącach. W kwietniu 2000 roku w Uzbekistanie odbyły się manewry wojskowe WNP – „Południowa Tarcza Wspólnoty”; określane jako prewencja na wypadek walki z ekstremizmem religijnym¹⁰⁶. Miesiąc później doszło do kolejnej wizyty Władimira Putina (tym razem już jako prezydenta Federacji Rosyjskiej) w Taszkencie, gdzie rosyjski przywódca zadeklarował, iż jakiekolwiek zagrożenie Uzbekistanu będzie uznane za zagrożenie Rosji¹⁰⁷. W lipcu tego roku Islam Karimow wziął udział (po raz pierwszy, w charakterze obserwatora) w szczycie Szanghajskiej Piątki, który odbył się w Duszanbe¹⁰⁸.

Kulminacja zbliżenia z Rosją nastąpiła wiosną 2001 roku. W maju Islam Karimow przybył z oficjalną rewizytą do Moskwy. W trakcie spotkania ze swym

¹⁰⁴ *Договор между Российской Федерацией и Республикой...*, s. 11.

¹⁰⁵ *Wybory prezydenckie w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2000, nr 2 (166), s. 8.

¹⁰⁶ *Manewry WNP*, „Za Uralem” 2000, nr 20 (184), s. 7.

¹⁰⁷ Warto dodać, iż wraz z rosyjskim prezydentem przybył do Taszkentu Rem Wiachiriew, szef Gazpromu, który zawarł z rządem uzbeckim umowę na zakup 5 mld m³ gazu ziemnego rocznie. Zob. *Putin w Azji Centralnej*, „Za Uralem” 2000, nr 20 (189).

¹⁰⁸ Ю. Никитина, *op. cit.*, s. 83.

rosyjskim odpowiednikiem parafował Układ o współpracy w sprawie ochrony granic. Porozumienie to kładło nacisk na wspólne wysiłki w celu wyeliminowania zagrożenia ze strony międzynarodowego terroryzmu oraz przeciwdziałania nielegalnemu przewozowi broni (art. 3), zakładało też wspólne konsultacje w przypadku destabilizacji lub zaostrzenia sytuacji na granicach obu państw¹⁰⁹. W trakcie pobytu w Moskwie przywódca Uzbekistanu zadeklarował również przystąpienie swego kraju do Szanghajskiej Piątki¹¹⁰, co nastąpiło rzeczywiście miesiąc później. Dnia 15 czerwca, podczas spotkania w Szanghaju, pozostałe kraje wyraziły zgodę na przyłączenie Uzbekistanu do tej inicjatywy. Równolegle przyjęte zostały: Deklaracja o utworzeniu Szanghajskiej Organizacji Współpracy oraz Szanghajska Konwencja o walce z terroryzmem, separatyzmem i ekstremizmem¹¹¹. Dla Uzbekistanu duże znaczenie miało zwłaszcza przeciwdziałanie ruchom o charakterze radykalnym, z zadowoleniem zatem przyjmował fakt, iż przyjęta w Szanghaju deklaracja zakładała utworzenie regionalnej struktury antyterrorystycznej¹¹².

Determinacja władz uzbeckich do współpracy z Rosją miała jednak swoje granice. Wraz ze stabilizacją sytuacji w regionie Uzbekistan ponownie zaczął wysyłać sygnały świadczące, iż nie zamierza podejmować każdej inicjatywy Rosjan. Porozumienie z grudnia 1999 miało, z punktu widzenia Uzbekistanu, zapewnić szybką ścieżkę współdziałania z Rosją na wypadek gwałtownego kryzysu, jednakże nie wikłało władz republiki w skomplikowane relacje wielostronne, w których, poza interesami Taszcentu, dałyby o sobie znać również potrzeby innych krajów regionu. Pomimo zainicjowanego przez siebie ożywienia w relacjach dwustronnych z Rosją Islam Karimow nie zdecydował się powrócić do Układu o bezpieczeństwie zbiorowym, nerwowo reagował też na pomysły rozmieszczenia rosyjskich jednostek wojskowych na terytorium Uzbekistanu. Już w maju 2000 roku oświadczył, że wojska rosyjskie nie będą stacjonować w republice, ponieważ armia republiki jest w stanie sama zapewnić bezpieczeństwo kraju¹¹³. We wrześniu 2000 roku, podczas wizyty w Turkmenistanie, Islam Karimow otwarcie skrytykował natomiast pomysły stworzenia przez sygnatariuszy Układu o bezpieczeństwie zbiorowym sił szybkiego reagowania w Azji Centralnej¹¹⁴. Postawę Uzbekistanu tłumaczył między innymi fakt sprawnego wyparcia kolejnych oddziałów Islamskiego Ruchu

¹⁰⁹ *Договор между Российской федерацией и Республикой Узбекистан о сотрудничестве по пограничным вопросам*, „Бюллетень международных договоров” 2001, nr 7, s. 81-83.

¹¹⁰ *Wizyta Islama Karimowa w Moskwie*, „Za Uralem” 2001, nr 18 (225), s. 9.

¹¹¹ Ю. Никитина, *op. cit.*, s. 83.

¹¹² *Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества*, [w:] Е.И. Пивовар, *op. cit.*, s. 347.

¹¹³ *Nie będzie wojsk rosyjskich w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2000, nr 21 (185), s. 14.

¹¹⁴ *Karimow postawił się Rosji*, „Tydzień na Wschodzie” 2000, nr 32 (196), s. 15. Ostatecznie oddziały te – Kolektywne Siły Szybkiego Rozwijania Centralnoazjatyckiego Regionu Bezpieczeństwa Zbiorowego (*Коллективные силы быстрого развертывания Центральноазиатского региона коллективной безопасности*) – zostały utworzone w maju 2001 roku. W ich skład we-

Uzbekistanu, jakie pojawiły się w sierpniu 2000 roku na terytorium republiki: w obwodzie surchandaryjskim przy granicy z Tadżykistanem oraz w Kirgistanie, w pobliżu przełęczy Turo (*Typo*), również na granicy z Tadżykistanem¹¹⁵.

4.5. Wojna z terroryzmem – zwrot ku sojuszowi z USA (2001-2003)

4.5.1. Koalicja antyterrorystyczna

Operacja przeciwko Talibom w Afganistanie oraz rozpoczynająca się równolegle wojna z terroryzmem, diametralnie odmieniając otoczenie międzynarodowe Uzbekistanu, otwierały zarazem przed dyplomacją uzbecką zupełnie nowe możliwości. Taszkent, ściśle współpracując z Waszyngtonem – zarówno w ramach operacji w Afganistanie, jak i w łonie koalicji antyterrorystycznej – znacząco podniósł swój prestiż międzynarodowy. Władze uzbeckie zaczęły wykorzystywać ów niespodziewany sukces do zdystansowania Rosji w Azji Centralnej. Co prawda Rosja nie oponowała przeciwko współpracy uzbecko-amerykańskiej, sama zresztą również ze zrozumieniem odniosła się do operacji przeciwko talibom¹¹⁶, jednak już rozmiary współdziałania Taszkentu i Waszyngtonu stanowiły wyraźny sygnał o zmianie układu sił w regionie. Islam Karimow bez zastrzeżeń wyraził zgodę na utworzenie amerykańskiej bazy wojskowej na terytorium republiki, czego wcześniej konsekwentnie odmawiał partnerom rosyjskim. Z kolei w marcu 2003 roku niemal demonstracyjnie poparł amerykańsko-brytyjską operację przeciwko reżimowi Saddama Husajna, co kontrastowało z ostrożnym dystansowaniem się Moskwy względem tych działań¹¹⁷. Równolegle do intensyfikacji relacji uzbecko-amerykańskich nastąpiła wyraźna stagnacja kontaktów Taszkentu z Moskwą. Nie licząc rozmów Islama Karimowa z Władimirem Putinem podczas regularnych szczytów WNP oraz SzOW, pierwszym po 11 września 2001 roku spotkaniem dwustronnym na najwyższym szczeblu była jednodniowa wizyta prezydenta Federacji Rosyjskiej w Uzbekistanie, do której doszło 6 sierpnia 2003 roku¹¹⁸. Rozluźnieniu więzi politycznych towarzyszyło równoczesne osłabienie wymiany handlowej – w 2002 roku wzajemne obroty handlowe wyniosły niespełna

szło 1500 żołnierzy z Rosji, Kazachstanu, Kirgistanu oraz Tadżykistanu. Zob. *Международные отношения...*, s. 322.

¹¹⁵ *Mudżachedini atakują w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2000, nr 27 (191), s. 21. Por. *Международные отношения...*, s. 301.

¹¹⁶ Zob. *Международные отношения...*, s. 319.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 327.

¹¹⁸ *Krótką wizytą prezydenta Putina w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 26 (318), s. 11.

800 mln dolarów¹¹⁹, a zatem mniej niż w 1998 roku, gdy w Rosji wybuchł kryzys gospodarczy. W tym samym czasie Islam Karimow powrócił do roli animatora współpracy ekonomicznej z sąsiadami. W lutym 2002 roku w Ałmaty podpisany został traktat o utworzeniu Centralnoazjatyckiej Organizacji Współpracy, skupiającej cztery państwa regionu (poza Turkmenistanem), na czele której stanął właśnie uzbecki prezydent¹²⁰.

4.5.2. Wewnętrzne ograniczenia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi

Najwyraźniej Islam Karimow był przekonany o trwałym zaangażowaniu Stanów Zjednoczonych w regionie. Wierzył w możliwość oparcia swojej polityki zagranicznej na sojuszu z USA i uzyskania dzięki temu silnej pozycji regionalnej, czego nie gwarantowała mu bliska współpraca z Rosją. Na przeszkodzie w realizacji tego celu stanął jednak, nie po raz pierwszy zresztą, niekorzystny dla reżimu w Taszkencie rozwój sytuacji wewnątrz kraju.

Utrzymanie sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi, które za jeden z najważniejszych celów swojej dyplomacji uważały promocję wartości demokratycznych, idei praw człowieka oraz zasad wolnego rynku na świecie¹²¹, wymagało od Uzbekistanu przynajmniej częściowej zmiany swojej polityki wewnętrznej, zwłaszcza zaś złagodzenia restrykcji wobec ugrupowań opozycyjnych oraz wprowadzenia bardziej przejrzystych zasad do funkcjonowania uzbeckiej gospodarki. George W. Bush już w marcu 2002 roku, podpisując Deklarację o partnerstwie strategicznym oraz współpracy z Uzbekistanem, wspominał, że Waszyngton zainteresowany jest przestrzeganiem praw człowieka w republice, co uzbecki przywódca przyjął – jak odnotowała prasa – ze zrozumieniem¹²². W czerwcu tego roku Lynn Pascoe, doradca amerykańskiego sekretarza stanu, wezwał władze republiki do jak najszybszego wprowadzenia reform gospodarczych i programu demokratyzacji¹²³. Faktycznie Taszkent podjął nieśmiałe próby liberalizacji stosunków wewnętrznych: już w lipcu 2001 roku zdecydował się na częściowe uwolnienie rynku walutowego¹²⁴, w kwietniu 2003 roku Islam

¹¹⁹ *Экспорт и импорт России в 2002 г. распределение по странам*, [on-line:] <http://www.rusimpex.ru/index1.htm?varurl=Content/Economics>, dostęp: 30 XII 2012.

¹²⁰ Wspomniana organizacja zastępowała istniejącą od 1994 roku, jednak tylko formalnie, Centralnoazjatycką Wspólnotę Gospodarczą. Zob. *Powstanie Centralnoazjatyckiej Organizacji Współpracy*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 9 (260), s. 21-22.

¹²¹ Szerzej na temat amerykańskiej polityki zagranicznej zob. P. Pacuła, *Główne kierunki polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych. Cele strategiczne, narzędzia realizacji*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 5-6, s. 31-50.

¹²² *Prezydent Uzbekistanu w USA*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 11 (262), s. 21.

¹²³ *Lynn Pascoe w Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 22 (273), s. 13.

¹²⁴ *Uzbekistan: krok w stronę liberalizacji rynku walutowego*, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 25 (232), s. 19.

Karimow podpisał zaś narodowy program denacjonalizacji i prywatyzacji¹²⁵. W wymiarze polityki wewnętrznej władze republiki również dokonały pewnych ustępstw na rzecz Zachodu: w przeciągu 2003 roku odbyły się, w sposób jawny, dwa kongresy partii Wolność – ugrupowania zdelegalizowanego jeszcze w grudniu 1992 roku – na które rząd w Taszkencie nie zareagował w żaden sposób¹²⁶. Podobnie bierną postawę przyjął wobec aktywizacji w 2003 roku Partii Wolnych Chłopów¹²⁷. Znaczącym gestem w stronę partnerów z USA była również zgoda na wizytę w Uzbekistanie specjalnego wysłannika ONZ do spraw tortur – Theo van Boven – do której doszło w grudniu 2002 roku. Krok ten miał tym większe znaczenie, że Taszkent musiał spodziewać się negatywnej oceny swoich poczynąń: przedstawiciel Organizacji Narodów Zjednoczonych określił tortury w Uzbekistanie jako systemowe¹²⁸.

Wymienione wyżej działania władz uzbeckich na rzecz zbliżenia z Zachodem były jednak maksimum jego możliwości, Islam Karimow nie zamierzał bowiem zmieniać podstaw systemu politycznego republiki. Tymczasem oczekiwane w zamian za własne ustępstwa pogłębienie współpracy politycznej i gospodarczej z USA nie nastąpiło. W trakcie wspomnianej wizyty Islama Karimowa w Waszyngtonie w marcu 2002 roku podpisano jedynie umowę o udzieleniu przez stronę amerykańską kredytu w wysokości 55 mln dolarów na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw¹²⁹. Co prawda Stany Zjednoczone skłaniały równolegle międzynarodowe instytucje finansowe – Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Azjatycki Bank Rozwoju czy Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju – do szerszej pomocy dla Uzbekistanu, jednak jej ostateczne rozmiary nie były imponujące. W 2003 roku bezpośrednio inwestycje EBOiR w republice wyniosły zaledwie 26 mln dolarów, podczas gdy w sąsiednim Kazachstanie – 264 mln dolarów.

Rozczarowanie reżimu Islama Karimowa poziomem współpracy z Zachodem rosło wraz z niepokojącym rozwojem sytuacji wewnętrznej oraz równoległą krytyką poczynąń Taszkontu ze strony USA i Unii Europejskiej. Nieśmiała liberalizacja polityki wewnętrznej doprowadziła nie tylko do aktywizacji nielegalnej opozycji (wspomniane już zjazdy partii Wolność oraz Partii Wolnych Chłopów), ośmieliła również społeczeństwo do bardziej zdecydowanych wystąpień w obronie swoich praw. Manifestacje miały głównie wymiar socjalny: w sierpniu 2003 roku w Ferganie żądano wypłaty zaległych wynagrodzeń¹³⁰, w listopadzie tego roku

¹²⁵ *Uzbekistan: wymuszone reformy przed sesją EBOiR w Taszkencie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 17 (309), s. 13.

¹²⁶ *Kongres zdelegalizowanej partii Erk w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 36 (328), s. 19.

¹²⁷ *Средняя Азия. Андижанский сценарий?*, ред. М. Мейер, Москва 2005, s. 160-163.

¹²⁸ *Tortury systemowe*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 40 (291), s. 13.

¹²⁹ *Wizyta Islama Karimowa w USA*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 40 (291), s. 21.

¹³⁰ *Seria robotniczych strajków we wschodnim Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 28 (320), s. 14.

strajkujący w Margelanie i Andżanie domagali się przeciwdziałania bezrobociu¹³¹, w styczniu 2004 roku mieszkańcy Andżanu domagali się zaś wypłaty zaległych rent i emerytur¹³². Jednocześnie geografia protestów – miały one miejsce przede wszystkim w uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej – wskazywała na rosnące zagrożenie wybuchem społecznego niezadowolenia w narażonym na konflikty etniczne i religijne regionie oraz ich przeniesieniem na cały kraj. Obawy reżimu w Taszkencie potwierdziły się w 2004 roku, gdy doszło do serii zamachów terrorystycznych (na przełomie marca i kwietnia w kilku miejscach w całym kraju, następnie zaś w lipcu w Taszkencie), do których przyznała się nieznana do tej pory Islamska Grupa Dżihadu¹³³. Tymczasem kraje Unii Europejskiej oraz Stany Zjednoczone naciskały na dalsze reformy wewnętrzne. W styczniu 2003 roku Kongres USA przyjął raport krytykujący republikę za nieprzestrzeganie praw człowieka¹³⁴, równoległe spotkanie Rady Współpracy Uzbekistan–Unia Europejska również zdominowane zostało przez wspomnianą kwestię¹³⁵. W tej sytuacji Islam Karimow, aby utrzymać stabilność własnego reżimu, musiał dokonać zmian w swojej polityce – zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej.

W maju 2004 roku zakończono rejestrację partii politycznych przed wyborami parlamentarnymi, które miały się odbyć w grudniu tego roku: żadna ze świeckich sił opozycyjnych nie przeszła procedury rejestracyjnej¹³⁶. Równoległe rząd w Taszkencie wprowadził utrudnienia dla działalności międzynarodowych organizacji pozarządowych – Freedom House, Fundacji George’a Sorosa czy Human Rights Watch – zmuszając je do dopełnienia dodatkowych procedur rejestracyjnych w Ministerstwie Sprawiedliwości. W maju 2004 roku nie zgodził się natomiast na przedłużenie działalności w republice Instytutu Społeczeństwa Otwartego (*Open Society Institute*), finansowanego przez George’a Sorosa¹³⁷. Działaniom tym – stanowiącym jawne wyzwanie wobec oczekiwań stawianych republice przez państwa zachodnie – towarzyszyło ocieplenie relacji z Rosją.

¹³¹ *Znów protesty społeczne w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 39 (331), s. 22.

¹³² *Problem w wypłacaniu świadczeń w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 2 (336), s. 14.

¹³³ *Uzbekistan: wyniki śledztwa w sprawie zamachów terrorystycznych*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 15 (349). Por. Г. Штайнберг, *Исламский союз джихада. Об интернационализации узбекского джихадизма*, „SWP-Aktuell” 2008, nr 23, s. 4.

¹³⁴ *Kongres USA krytykuje Azję Centralną za łamanie praw człowieka*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 3 (295), s. 11.

¹³⁵ *Problem łamania praw człowieka zdominował sesję Rady Współpracy Uzbekistan – UE*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 4 (296), s. 11.

¹³⁶ *Trzy partie opozycyjne pozostaną w Uzbekistanie nielegalne*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 20 (354), s. 17.

¹³⁷ *Soros musi wycofać się z Uzbekistanu*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 16 (350), s. 11.

4.6. Zbliżenie z Rosją w obliczu konfliktów wewnętrznych (2003-2006)

4.6.1. Partnerstwo strategiczne

Pierwszym sygnałem świadczącym o chęci odbudowania bliższych stosunków uzbecko-rosyjskich było zawieszenie, w czerwcu 2002 roku, członkostwa Uzbekistanu w organizacji GUUAM¹³⁸. Krok ów interpretowano jednak jako wyraz presji na USA – próbę nakłonienia Waszyngtonu do zwiększenia pomocy gospodarczej dla Taszkentu¹³⁹. W sposób bardziej otwarty Islam Karimow powrócił do współpracy z Rosją w rok później – w sierpniu 2003 roku – gdy gościł w Samarkandzie Władimira Putina. Jednodniowy pobyt rosyjskiego prezydenta w Uzbekistanie nie przyniósł co prawda żadnych konkretnych decyzji, jednak stanowił zapowiedź intensyfikacji współpracy, zwłaszcza gospodarczej oraz w zakresie bezpieczeństwa regionalnego¹⁴⁰. Sygnałem pośrednio wskazującym na odbudowę wzajemnego zaufania było spotkanie ministrów spraw zagranicznych Szanghajskiej Organizacji Współpracy w Taszkencie (we wrześniu 2003 roku), na którym poinformowano o inicjacji działalności Centrum Antyterrorystycznego SzOW, z siedzibą właśnie w stolicy Uzbekistanu¹⁴¹. Współdziałanie Uzbekistanu z Rosją osiągnęło jednak poważne rozmiary dopiero w 2004 roku. Już w kwietniu Islam Karimow udał się z wizytą do Moskwy, zaś miesiąc później gościł w Taszkencie rosyjskiego ministra obrony Siergieja Iwanowa. Zapowiedział wówczas, że Uzbekistan weźmie udział we wspólnych z Rosją manewrach wojskowych w 2005 roku, przyjął także zaproszenie do uczestnictwa (w charakterze obserwatora) w ćwiczeniach antyterrorystycznych Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym¹⁴².

Najistotniejszym świadectwem przeorientowania polityki zagranicznej Taszkentu stało się jednak zawarcie w dniu 16 czerwca 2004 roku, podczas spotkania obu prezydentów w Taszkencie, dwustronnego Układu o partnerstwie strate-

¹³⁸ *История ГУАМ*. Ostateczną decyzję o wyjściu z tej organizacji Uzbekistan podjął 5 maja 2005 roku. Zob. *Uzbekistan występuje z GUUAM*, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 18 (396), s. 13.

¹³⁹ *Uzbekistan zawiesza członkostwo w GUUAM*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 23 (274), s. 13.

¹⁴⁰ Prezydenci porozumieli się co do współpracy w sektorze naftowo-gazowym. Zob. *Jednodniowa wizyta Władimira Putina w Samarkandzie*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 26 (318), s. 11.

¹⁴¹ Warto zwrócić uwagę na zmianę lokalizacji siedziby tej instytucji. Zgodnie z deklaracją o utworzeniu SzOW, Centrum Antyterrorystyczne miało zostać ulokowane w Bishkeku. Zob. *Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества*, [w:] Е.И. Пивовар, *op. cit.*, s. 347.

¹⁴² Zob. *Siergiej Iwanow w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 19 (353), s. 15. Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym została powołana do życia 14 maja 2002 roku podczas moskiewskiego spotkania Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego. W jej skład weszło początkowo sześć państw, które w 1999 roku zdecydowały się przedłużyć obowiązywanie Układu Taszkenckiego: Rosja, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan oraz Tadżykistan. Zob. Ю. Никитина, *op. cit.*, s. 24-25.

gicznym. Sygnatariusze podkreślali w nim fundamentalne znaczenie przyjętych dotychczas zobowiązań, wskazując jednocześnie na najważniejsze cele współpracy: zapewnienie bezpieczeństwa i stabilności regionalnej, przeciwdziałanie zagrożeniom globalnym, wreszcie rozszerzenie kooperacji ekonomicznej (art. 1). Podkreślali równolegle konieczność wdrożenia mechanizmu regularnych spotkań na najwyższym szczeblu, celem wypracowania wspólnego stanowiska wobec najbardziej palących kwestii (art. 2). Ponadto autorzy układu deklarowali powstrzymanie się od zawierania z państwami trzecimi umów mogących naruszać suwerenność, bezpieczeństwo czy integralność terytorialną którejkolwiek ze stron porozumienia. Punkt ten dotyczył zwłaszcza zagadnienia wykorzystywania ich terytorium przez państwo trzecie (art. 5). Duże znaczenie przyznano walce z terroryzmem oraz ekstremizmem, podkreślając rolę więzi pomiędzy organami bezpieczeństwa obu krajów, Ministerstwami Obrony oraz Spraw Zagranicznych (art. 6). Szczegółowo opisana została kwestia współpracy wojskowej. Jako priorytetowe cele tej kooperacji potraktowano zwłaszcza: dostawy rosyjskiej produkcji wojennej dla Uzbekistanu, modernizację wyposażenia uzbeckiej armii oraz szkolenia kadry oficerskiej Uzbekistanu w rosyjskich uczelniach wojskowych (art. 7). Zwrócono także uwagę na możliwość wzajemnego wykorzystania, w razie konieczności, obiektów wojskowych znajdujących się na terytorium obu państw (art. 8)¹⁴³.

Zapisy układu wskazywały na powrót Islama Karimowa do wcześniej stosowanej taktyki. W sytuacji zagrożenia destabilizacją sytuacji wewnętrznej skłaniał się on do współpracy z Rosją, postrzegając ją jako jedyne realnego gwaranta bezpieczeństwa własnego reżimu. Współpraca z Moskwą, powstrzymującą się od krytyki autorytarnego systemu politycznego Uzbekistanu¹⁴⁴, ponownie okazała się dla Taszkontu jedynym możliwym rozwiązaniem. Zaznaczyła się ona nie tylko w ścisłym współdziałaniu na polu militarnym, ale też w szerokim zaangażowaniu rosyjskiego kapitału w Uzbekistanie.

Układ z czerwca 2004 roku wskazywał jasno na wzrastające zainteresowanie obu stron rozwijaniem współpracy ekonomicznej. Jego autorzy wyszczególniali jako preferowane obszary współdziałania: kompleks paliwowo-energetyczny, transport i komunikację, bankowość oraz przemysł lotniczy (art. 9)¹⁴⁵. Realizacja wspólnych przedsięwzięć okazała się najbardziej owocna w gospodarce surowcami energetycznymi. Już w 2003 roku Gazprom stał się jedynym operatorem sieci ga-

¹⁴³ Договор о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан, „Бюллетень международных договоров” 2005, nr 7, s. 75-77.

¹⁴⁴ W grudniu 2004 roku odbyły się wybory parlamentarne w republice, do udziału w których dopuszczono tylko pięć partii, popierających politykę Islama Karimowa. Głosowanie zostało skrytykowane za niedemokratyczny charakter przez OBWE, zaś uznane za wiążące przez Rosję oraz obserwatorów z WNP i SzOW. Zob. *Wybory w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 44 (378), s. 13.

¹⁴⁵ Договор о стратегическом партнерстве между..., s. 77-78.

zociągów tranzytowych biegnących przez terytorium republiki¹⁴⁶. W październiku 2004 roku prezes spółki ŁUKoil podpisał z szefem Uzbeknieftiegasu – opiewające na 1 mld dolarów – porozumienie o współpracy w sektorze gazowym¹⁴⁷. W lutym 2005 roku Gazprom podpisał umowę o zakupie w najbliższych miesiącach 5 mld m³ uzbeckiego gazu ziemnego¹⁴⁸. Współpraca z Rosją w dziedzinie surowcowej zapewniła republice oczekiwany przez władze w Taszkencie przyrływ kapitału inwestycyjnego – sam ŁUKoil informuje na swojej stronie internetowej, iż zainwestował dotychczas w Uzbekistanie ponad 5 mld dolarów¹⁴⁹ – a jednocześnie skutkowała poważnym uzależnieniem tego sektora od Rosjan, celowo wykorzystujących siłę własnych koncernów energetycznych do odbudowy swoich wpływów – gospodarczych i politycznych – na terytorium postsowieckim.

4.6.2. Andżan i Układ sojuszniczy z Rosją

Przeorientowanie polityki zagranicznej Uzbekistanu na współpracę z Rosją, podobne w charakterze do wydarzeń następujących po „kryzysie batkańskim”, miało tym razem dłuższy oraz głębszy charakter. Przyczyn takiej ewolucji należy szukać w niepokojącej reżim w Taszkencie serii nagłych zmian politycznych w przestrzeni postsowieckiej oraz w zaostrzającym się kryzysie politycznym wewnątrz kraju. Określane mianem „kolorowych rewolucji” wydarzenia w Gruzji i na Ukrainie, gdzie w wyniku protestów społecznych udało się odsunąć od władzy dotychczasowe elity, obserwowane były w Taszkencie z rosnącym niepokojem. O realnych obawach reżimu Islama Karimowa przed realizacją podobnego scenariusza świadczyć mogło zaostrzenie polityki względem działających w republice międzynarodowych organizacji pozarządowych oraz instytucji broniących praw człowieka. Powszechnie uważano je za instytucje finansowane przez rząd USA, oraz sprzyjające przemianom, jakich dokonano w Tbilisi oraz w Kijowie. Jeszcze większy niepokój w Taszkencie wywołała analogiczna zmiana polityczna, do której doszło na początku 2005 roku w Kirgistanie, tzw. „rewolucja tulipanów”. Gdy zatem 12 maja 2005 roku w Andżanie – mieście położonym w uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej, blisko granicy z Kirgistanem – rozpoczęły się masowe protesty mieszkańców miasta, broniących aresztowanej przez władze grupy

¹⁴⁶ E. Wyciszkiewicz, *Rosyjska polityka energetyczna w basenie Morza Kaspijskiego*, [w:] *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkiewicz, Warszawa 2008, s. 173.

¹⁴⁷ Dotyczyło ono zwłaszcza podziału produkcji w uzbeckim złożu gazowym Kandym–Chauzak–Szady. Na mocy porozumienia rosyjski koncern, w całości finansujący owo przedsięwzięcie, otrzymywał 90% udziałów w spółce operującej na wspomnianym złożu. Zob. *Uzbecko-rosyjska umowa gazowa*, „Tydzień na Wschodzie” 2004, nr 33 (367), s. 15.

¹⁴⁸ *Rosyjsko-uzbeckie porozumienia gazowe*, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 6 (384), s. 13.

¹⁴⁹ Zob. *Где мы работаем. Узбекистан*, [on-line:] <http://www.lukoil-overseas.ru/projects/uzbekistan/81.php>, dostęp: 30 V 2012.

przedsiębiorców, Islam Karimow uznał to za początek kolejnej z serii rewolucji i zdecydował o stłumieniu zamieszek za wszelką cenę, co doprowadziło do setek ofiar. Sformułowane przez niego oskarżenie ugrupowań islamskich o inspirację tych wydarzeń miało zapewne stanowić uzasadnienie brutalnej reakcji na protesty, wystosowane pod adresem Stanów Zjednoczonych oraz krajów Unii Europejskiej. Postawa świata zachodniego – Komisja Europejska potępiła pacyfikację Andżanu przez wojsko uzbeckie, USA pomimo początkowego wahania skrytykowały rząd w Taszkencie, obie strony zażądały zaś przeprowadzenia międzynarodowego śledztwa w tej sprawie¹⁵⁰ – rozczarowała Islama Karimowa. Przyczyniła się zarazem do utwierdzenia rosyjskiego wektora w polityce zagranicznej Uzbekistanu, czemu sprzyjała polityka Moskwy.

W odpowiedzi na wydarzenia w Kotlinie Fergańskiej Rosja uznała je za wewnętrzny sprawę Uzbekistanu, oskarżyła też, podobnie jak rząd w Taszkencie, radykalne ugrupowania islamskie o ich inspirację¹⁵¹. W czerwcu do Uzbekistanu przybyła zaś grupa rosyjskich politologów, którzy również potwierdzili oficjalną uzbecką wersję wydarzeń¹⁵². Władze rosyjskie zaangażowały się intensywnie w poszukiwanie winnych wspomnianych zająć: Federalna Służba Bezpieczeństwa w ciągu roku aresztowała i wydała stronie uzbeckiej ponad trzydzieści osób podejrzewanych o inspirację protestów w Andżanie oraz członkostwo w Hizb ut-Tahrir – islamskim ugrupowaniu, oskarżonym przez Islama Karimowa o prowokację zamieszek w tym mieście¹⁵³.

Rosjanie w zamian za pomoc oczekiwali jednak wyraźnego zerwania przez Taszkent współpracy wojskowej z USA. Już w lipcu 2005 roku, podczas szczytu SzOW w Astanie, liderzy państw wchodzących w skład tej organizacji wezwali Stany Zjednoczone do „określenia terminu zakończenia tymczasowego użytkowania obiektów infrastruktury oraz przebywania kontyngentów wojskowych na terytorium państw członkowskich SzOW”¹⁵⁴. W tym samym miesią-

¹⁵⁰ *Tragiczne skutki zamieszek w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 19 (397), s. 3-4.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 4.

¹⁵² *UE grozi Uzbekistanowi sankcjami dyplomatycznymi*, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 22 (400), s. 15.

¹⁵³ Zob. *Taszkent zbiera owoce sojuszu z Moskwą*, „Tydzień na Wschodzie” 2006, nr 15 (436), s. 15. Por. *Ekstradycja „iwanowskich Uzbeków”*, „Tydzień na Wschodzie” 2006, nr 26 (447), s. 15. Współpraca przy poszukiwaniu winnych zamieszek w Andżanie przyczyniła się prawdopodobnie do prawnego uregulowania kwestii readmisji. W kwietniu 2007 roku zawarto międzyrządowe porozumienie, które usprawniało wzajemne przekazywanie sobie obywateli Uzbekistanu i Rosji nielegalnie przebywających na terytoriach obu krajów. Porozumienie dotyczyło również readmisji obywateli innych państw, jeśli zostało potwierdzone, iż przybyli oni na terytorium jednego z sygnatariuszy z obszaru podlegającego jurysdykcji drugiego. Zob. *Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Узбекистан о readмиссии*, „Бюллетень международных договоров” 2009, nr 4, s. 44.

¹⁵⁴ *Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества*, Астана, 5.07.2005, cyt. za: С. Лузянин, *Шанхайская организация сотрудничества: модель*

cu Islam Karimow zażądał od Amerykanów opuszczenia bazy wojskowej pod Karszi¹⁵⁵, co nastąpiło jesienią tego roku. Z kolei w listopadzie Uzbekistan zdecydował o zamknięciu, z dniem 1 stycznia 2006 roku, swojej przestrzeni powietrznej dla samolotów NATO¹⁵⁶. Decyzjom tym towarzyszyło traktatowe potwierdzenie roli Rosji w polityce zagranicznej Uzbekistanu: 14 listopada Islam Karimow podpisał w Moskwie dwustronny Układ sojuszniczy – dokument, stanowiący dowód najściślejszej od 1992 roku współpracy uzbecko-rosyjskiej¹⁵⁷.

Wspomniany traktat nawiązywał treścią do Układu o partnerstwie strategicznym. Zawierał podobne sformułowania dotyczące wzajemnego udostępniania obiektów wojskowych (art. 4), współpracy w zakresie bezpieczeństwa regionalnego (art. 5), przeciwdziałania terroryzmowi, ekstremizmowi oraz rozprzestrzenianiu broni masowego rażenia (art. 6), wreszcie współpracy wojskowo-technicznej (art. 9) oraz współpracy ekonomicznej (art. 8 i 11). Najistotniejsza jego nowość polegała na wyodrębnieniu prawnych skutków ataku zewnętrznego przeciwko jednemu z sygnatariuszy. Rosja i Uzbekistan uznawały, iż akt agresji dokonany przez jakiekolwiek państwo lub grupę państw wobec jednej ze stron układu będzie uważany za akt agresji również wobec drugiej strony (art. 2). W takim przypadku Rosja i Uzbekistan przyznawały sobie prawo do udzielenia sobie wszelkiej pomocy, włącznie z zaangażowaniem wojsk (art. 2)¹⁵⁸.

Podpisanie Układu sojuszniczego nie stanowiło bynajmniej kulminacji gestów Uzbekistanu względem Rosji. W styczniu 2006 roku Uzbekistan został członkiem Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej¹⁵⁹, zaś w czerwcu tego roku dołączył do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym¹⁶⁰. Tym samym Taszcent, pierwszy raz od momentu podpisania Układu o bezpieczeństwie zbiorowym w 1992 roku, zdecydował się na przyłączenie się do rosyjskich inicjatyw integracji na poziomie regionalnym. W tym przypadku można było zatem mówić o symbolicznym uznaniu przez władze uzbeckie rosyjskiej wizji rozwoju przestrzeni postsowieckiej.

образца 2008 года, [on-line:] http://www.perspectivi.ru/oikumena/azia/shanchayskaya_organisaciya_2008-3-28.htm, dostęp: 3 I 2013.

¹⁵⁵ USA nie zapłaci Uzbekom za bazę, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 34 (412), s. 15.

¹⁵⁶ NATO ma opuścić Uzbekistan, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 40 (418), s. 11.

¹⁵⁷ Jego ratyfikacja przebiegła niezwykle szybko. Układ sojuszniczy zaczął obowiązywać w sierpniu 2006 roku. Zob. Договор о союзнических отношениях между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан „Бюллетень международных договоров” 2007, nr 1, s. 74.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 70-73.

¹⁵⁹ Е.И. Пивовар, *op. cit.*, s. 85.

¹⁶⁰ Ю. Никитина, *op. cit.*, s. 15.

4.7. Ponowna odbudowa niezależności (po 2006 roku)

Wydarzenia ostatnich lat dowiodły jednak, że Islam Karimow na krótko zdecydował się odgrywać rolę bliskiego – i uległego – sojusznika Rosji. Wzrost asertywności Taszkontu stał się widoczny najpierw w kwestiach ekonomicznych, zwłaszcza związanych z sektorem surowcowym. Począwszy od 2006 roku, uzbecki narodowy koncern paliwowy – Uzbekneftigaz – rokrocznie podnosił cenę sprzedaży gazu ziemnego dla Gazpromu. W latach 2005-2009 zwiększyła się ona z 48 dolarów do 300 dolarów za 1 000 m³ gazu¹⁶¹, co miało tym istotniejsze znaczenie, że zapotrzebowanie rosyjskiego potentata gazowego wciąż rośnie (w 2006 roku Gazprom kupił od Uzbekistanu 9 mld m³ tego surowca¹⁶²). Równolegle Uzbekistan zaczął rozważać swój udział w chińskiej propozycji budowy gazociągu łączącego kraje Azji Centralnej z ChRL. Prace przy budowie uzbeckiego odcinka tego projektu, sprzyjającego dywersyfikacji kierunków handlu paliwem wydobywanym w republice, rozpoczęto w czerwcu 2008 roku¹⁶³. Wkrótce, w październiku, zainaugurowała swoją działalność uzbecko-chińska spółka *joint venture*, zajmująca się eksploatacją złoża naftowego Mingbulak, w obwodzie namangańskim¹⁶⁴. Uzbekistan skutecznie dezawuował też rosyjskie propozycje nawiązania współpracy przy wydobyciu oraz odsprzedaży wydobywanego w republice uranu. Dotychczasowy monopol USA na handel tym surowcem (od 1992 roku wyłącznym prawem na odsprzedaż niewzbogaconego uzbeckiego uranu dysponowała amerykańska spółka NUKEM) został przełamany w 2011 roku, gdy – jak podawały media – Taszkent nawiązał współpracę z japońską spółką Itochu Corporation¹⁶⁵, następnie zaś z Chińską Korporacją Jądrową (*China General Nuclear Power Corporation*, CGNPC)¹⁶⁶. Tymczasem podobne propozycje koncernu Interros (*Интеррос*), należącego do rosyjskiego oligarchy Władimira Potanina (Владимир Потанин)¹⁶⁷, zostały przez stronę uzbecką odrzucone¹⁶⁸.

¹⁶¹ Wizyta szefa Gazpromu w Uzbekistanie, „Tydzień na Wschodzie” 2006, nr 4 (425), s. 18-19; M. Falkowski, *Miedwiediew w Uzbekistanie – Rosja wysyła sprzeczne sygnały do Azji Centralnej*, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 4 (79), s. 4.

¹⁶² Wizyta szefa Gazpromu w Uzbekistanie, s. 19.

¹⁶³ *Ruszyła budowa uzbeckiego odcinka gazociągu z Turkmenistanu do Chin*, „Tydzień na Wschodzie” 2008, nr 23 (57), s. 16-17.

¹⁶⁴ *Zacieśnianie uzbecko-chińskiej współpracy energetycznej*, „Tydzień na Wschodzie” 2008, nr 35 (69), s. 14.

¹⁶⁵ *США поделились с Японией монополией на узбекский уран*, [on-line:] <http://www.mineral.ru/News/43820.html>, dostęp: 5 I 2013. Por. Wizyta prezydenta Uzbekistanu w Japonii, „Tydzień na Wschodzie” 2011, nr 6 (166), s. 12.

¹⁶⁶ W. Burchard, *China's Energy Policy – Nuclear Power instead of Smog*, [on-line:] <http://www.vdma.org/en/article/-/articleview/4907959>, dostęp: 7 II 2015.

¹⁶⁷ Zob. *Команда*, [on-line:] <http://www.interros.ru/team>, dostęp: 5 I 2013.

¹⁶⁸ *Узбекский уран ждет от Интерроса быстроты и эффект*, [on-line:] http://www.fromuz.com/news/uzb_uran_jdet_ot_interrossa_bistroti, dostęp: 5 I 2013.

Islam Karimow zaczął również poszukiwać przeciwwagi dla zbyt ścisłych – jego zdaniem – więzi łączących republikę z Moskwą. Zmierzał zwłaszcza do odbudowy zerwanych w 2005 roku bliskich relacji z USA, czemu sprzyjało nieustające amerykańskie zaangażowanie w Afganistanie. W kwietniu 2008 roku uzbecki prezydent zaproponował krajom NATO wykorzystywanie terytorium republiki w charakterze korytarza transportowego dla wojsk oraz sprzętu niezbędnego dla afgańskiej operacji pokojowej sojuszu¹⁶⁹. Jego uruchomieniu w 2009 roku¹⁷⁰ towarzyszyło znaczące ocieplenie kontaktów Taszkontu z Waszyngtonem: w sierpniu podpisana została uzbecko-amerykańska umowa o współpracy wojskowej przewidująca między innymi szkolenia uzbeckiej kadry oficerskiej przez wojskowych USA¹⁷¹. Decyzje te formalnie nie stały w sprzeczności z zobowiązaniami Uzbekistanu wynikającymi z Układu sojuszniczego z Rosją oraz z jego obecności w Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Były jednak czytelnym sygnałem dla władz w Moskwie, iż partner z Taszkontu ponownie zaczyna prowadzić bardziej samodzielłą politykę.

Islam Karimow, nauczony dotychczasowym doświadczeniem, nie ograniczył się tym razem wyłącznie do zbliżenia z partnerami zachodnimi. Po raz pierwszy zdecydował się na zmianę, dotąd ostrożnej, polityki względem Chin. Współpraca z Pekinem, obserwowana już w opisanym powyżej zaangażowaniu we wspólne przedsięwzięcia w sektorze energetycznym, została potwierdzona wizytą, jaką prezydent Uzbekistanu złożył w Chinach w kwietniu 2011 roku. Zawarto wówczas umowę o znaczącym – sięgającym 1,5 mld dolarów – kredycie chińskim dla Taszkontu¹⁷². Współdziałanie obu stron zauważalne było również na forum Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Tam też ujawniły się wspólne interesy nie tylko gospodarcze, ale również polityczne. Zarówno Uzbekistan, jak i Chiny niezwykle wstrzemięźliwie odpowiedziały na rosyjski apel o wsparcie działań Moskwy wobec Gruzji w sierpniu 2008 roku. W reakcji na konflikt rosyjsko-gruzyński uczestnicy szczytu Szanghajskiej Organizacji Współpracy w Duszanbe wezwali 28 sierpnia obie strony do rozwiązywania sporu drogą pokojową, natomiast zaproponowane przez Moskwę uznanie Abchazji i Osetii Południowej pominęli milczeniem, podkreślając znaczenie zasady integralności terytorialnej państw¹⁷³.

Powolna odbudowa własnej pozycji międzynarodowej pozwoliła władzom uzbeckim na stopniowe dystansowanie się wobec polityki Rosji. W listopadzie Taszkont poinformował o zawieszeniu swojego – czysto formalnego zresztą –

¹⁶⁹ *Prezydenci Uzbekistanu i Turkmenistanu w Bukareszcie*, „Tydzień na Wschodzie” 2008, nr 13 (47), s. 16.

¹⁷⁰ Uzbekistan udostępnił wojskom NATO lotnisko w Termezie dla wykonywania międzylądowań w drodze do Afganistanu. Zob. M. Falkowski, *op. cit.*, s. 5.

¹⁷¹ *Uzbekistan zacieśnia współpracę z USA*, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 28 (103), s. 13.

¹⁷² *Wizyta Islama Karimowa w Chinach*, „Tydzień na Wschodzie” 2011, nr 16 (176), s. 11.

¹⁷³ *Szczyt Szanghajskiej Organizacji Współpracy w Duszanbe*, „Tydzień na Wschodzie” 2008, nr 23 (61), s. 18.

członkostwa w Euroazjatyckiej Wspólnocie Gospodarczej (EaWG). Uzasadniając tę decyzję, Uzbekcy podkreślali niechęć wobec automatycznego wstępowania członków EaWG do aktywizowanej właśnie Unii Celnej¹⁷⁴. W podobny sposób Taszkent rozluźnił swoje więzi z Organizacją Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. W czerwcu 2009 roku odmówił podpisania Umowy o Wspólnych Siłach Operatywnego Reagowania OUBZ¹⁷⁵, skutecznie unikał również ratyfikacji porozumień przyjętych w ramach jej dotychczasowej działalności¹⁷⁶. W czerwcu 2012 roku Uzbekistan poinformował zaś pozostałych członków o swoim wystąpieniu z OUBZ¹⁷⁷. Dwadzieścia lat po uzyskaniu niepodległości Uzbekistan kolejny raz zademonstrował zatem, iż jest niełatwym i zarazem niestałym partnerem Federacji Rosyjskiej. Kolejny zwrot w polityce zagranicznej Taszkentu wobec Moskwy symbolicznie wyrażały dwa, czysto propagandowe, gesty Islama Karimowa. W listopadzie 2009 roku w stolicy Uzbekistanu zdemontowany został pomnik ku czci bohaterów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. W jego miejsce dwa miesiące później, w obecności prezydenta, odsłonięto monument upamiętniający żołnierzy uzbeckich¹⁷⁸. Decyzja ta wywołała zrozumiałe protesty strony rosyjskiej¹⁷⁹: wiceminister spraw zagranicznych Federacji Grigorij Karasin podkreślił

¹⁷⁴ Uzbekistan zawiesza członkostwo w EaWG, „Tydzień na Wschodzie” 2008, nr 37 (71), s. 14.

¹⁷⁵ Rosja tworzy siły reagowania operacyjnego w ramach OUBZ, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 22 (97), s. 13-14.

¹⁷⁶ Д. Кислов, Узбекистан – ОДКБ: „Давай, до свидания”, [on-line:] <http://www.fergana-news.com/articles/7409>, dostęp: 7 II 2015.

¹⁷⁷ M. Matusiak, Uzbekistan ponownie występuje z OUBZ, „Tydzień na Wschodzie” 2012, nr 24 (225), [on-line:] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-07-11/uzbekistan-ponownie-wystepuje-z-oubz>, dostęp: 30 XII 2012.

¹⁷⁸ Послу Узбекистана в Москве пришлось объясняться о демонтаже памятника советским солдатам, [on-line:] <http://www.newsru.com/russia/15jan2010/uzmonument.html>, dostęp: 7 II 2015.

¹⁷⁹ Władze Federacji Rosyjskiej kontynuują pod wieloma względami sowiecką politykę historyczną. Daty wydarzeń związanych z II wojną światową (określaną jako Wielka Wojna Ojczyźniana, *Великая Отечественная Война*) mają status świąt państwowych oraz dni pamięci, zaś żołnierze sowieccy, którzy w latach 1941-1945 walczyli z armią hitlerowską i jej sojusznikami, nazywani są bohaterami narodowymi. Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej już w 1995 roku przyjęła stosowną ustawę w tej sprawie: „O dniach chwały wojennej i datach pamiętnych w historii Rosji”. Zob. *Федеральный закон от 13 марта 1995 г. №32-ФЗ „О днях воинской славы и памятных датах России”*, [on-line:] http://stat.doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=10353178@egNPA#txt, dostęp: 7 I 2013. W 2005 roku, wraz ze zbliżającą się 60. rocznicą zwycięstwa w II wojnie światowej, Rosja wyraźnie zaktywizowała swoją politykę historyczną. W jej ramach w maju 2009 roku przyjęto nową Strategię Bezpieczeństwa Narodowego, w której określono podejmowanie przez inne kraje prób rewizji rosyjskiej historii jako zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Zob. M. Menkiszak, A. Dubas, *Rosyjska kampania historyczna*, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 28 (103), s. 2-4. W tym kontekście działania podjęte zaledwie trzy miesiące później przez władze uzbeckie trudno postrzegać inaczej niż jako doraźnie nieprzyjazny gest wobec Moskwy.

w rozmowie z uzbeckim ambasadorem zaniepokojenie oraz negatywną reakcję społeczności rosyjskiej z powodu wspomnianych wydarzeń. Odpowiedź uzbecka na te zarzuty była charakterystyczna: Islam Karimow nazwał usunięty pomnik odzwierciedleniem starej ideologii¹⁸⁰. Równie symboliczna okazała się odmowa udziału uzbeckiej głowy państwa w jubileuszowym moskiewskim szczycie WNP we wrześniu 2011 roku. Na czele delegacji Uzbekistanu podczas obchodów dwudziestolecia istnienia Wspólnoty Niepodległych Państw stanął premier a nie prezydent tej centralnoazjatyckiej republiki¹⁸¹.

Przeprowadzony w pracy opis oraz analiza polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji w latach 1991-2013 pozwalają na wskazanie siedmiu najważniejszych etapów ewolucji owej polityki oraz na wyodrębnienie w ich ramach kluczowych momentów, w których następowała zmiana w zakresie badanego zjawiska.

Pierwszy etap obejmował lata **1991-1993**. W okresie tym, zasadniczym dla formowania i konsolidacji młodej państwowości, władze w Taszkencie – pomimo deklarowanej niezależności swoich działań na arenie międzynarodowej – stawiały na ścisłą współpracę gospodarczą i polityczną z Moskwą. Kontynuowały ją zarówno w wymiarze dwustronnym, jak i wielostronnym. Prawnym wyrazem tej kooperacji były podpisane w maju 1992 roku dokumenty: Układ o bezpieczeństwie zbiorowym i Traktat o podstawach stosunków międzypaństwowych, przyjaźni i współpracy, a także przyjęte we wrześniu 1993 roku Porozumienie o strefie rublowej nowego typu. Stanowiły one – podobnie jak równoległe obustronne zaangażowanie wojskowe w Tadżykistanie – wyraz determinacji władz Uzbekistanu, dążących do przetrwania pierwszego okresu transformacji ustrojowej bez radykalnych zmian politycznych i ekonomicznych w kraju. Momentem kluczowym, który przyniósł zmianę w ówczesnej polityce Taszkentu, było opuszczenie strefy rublowej, podyktowane dodatkowymi wymaganiami strony rosyjskiej w zakresie ograniczenia suwerenności ekonomicznej republiki.

Drugi okres obejmuje lata **1994-1999**. W tym czasie Uzbekistan nie zrezygnował co prawda z bliskiej współpracy dwustronnej z Rosją, która znalazła wyraz w podpisanej w marcu 1994 roku Deklaracji o rozwoju i pogłębieniu wszechstronnej współpracy pomiędzy Federacją Rosyjską a Republiką Uzbekistan oraz szeregu umów międzyrządowych dotyczących współpracy w dziedzinie wojskowej i ekonomicznej, ale zarazem zaczął dystansować się od inicjatyw rosyjskich, mających na celu ściślejszą integrację krajów wchodzących w skład

¹⁸⁰ *Послу Узбекистана в Москве пришлось объясняться о демонтаже памятника советским солдатам.*

¹⁸¹ *Медведев: альтернативы СНГ не существует*, [on-line:] <http://russian.rt.com/inoty/2011-09-04/Medvedev-alternativi-SNG-ne-sushhestvuet>, dostęp: 7 II 2015.

Wspólnoty Niepodległych Państw. Wyrazem dążeń do usamodzielnienia na arenie międzynarodowej były między innymi wzmożone kontakty z krajami spoza obszaru WNP: Stanami Zjednoczonymi, Turcją, Niemcami i Francją, wreszcie z ich instytucjami wspólnotowymi: NATO oraz Unią Europejską. Za moment zwrotny dla tego okresu można umownie uznać decyzję władz uzbeckich z kwietnia 1999 roku o odmowie ponownego parafowania Układu o bezpieczeństwie zbiorowym.

Trzeci etap obejmuje zaledwie kilka miesięcy **1999 roku**, w trakcie których reżim Islama Karimowa podejmował działania świadczące o chęci radykalnej przebudowy stosunków z Federacją Rosyjską. Wyrazem tej postawy było przede wszystkim wspomniane opuszczenie Układu o bezpieczeństwie zbiorowym oraz równoległe wstąpienie do – postrzeganego jako antyrosyjskie i zarazem proamerykańskie – forum konsultacyjnego GUAM. Symbolicznym momentem zwrotnym dla tego okresu był sierpniowy „kryzys batkeński”, który unaoczniał skalę trudności wewnętrznych (opozycja islamska) i regionalnych (konflikty z sąsiadami), przed jakimi stanął autorytarny reżim w Taszkencie.

Cezury wyznaczające **czwarty etap** polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji związane są z ewolucją sytuacji w bezpośrednim sąsiedztwie republiki. Można przyjąć, że rozpoczął go wspomniany kryzys w kirgiskiej części Kotliny Fergańskiej, natomiast jego koniec wyznaczyły zamachy terrorystyczne w Nowym Jorku we wrześniu **2001 roku**, które skutkowały operacją wojsk NATO w Afganistanie i radykalną przebudową układu międzynarodowego. W tym czasie reżim Islama Karimowa ponownie oparł swoją politykę zagraniczną na współpracy dwustronnej z Rosją. W grudniu 1999 roku podpisany został Układ o dalszym pogłębieniu wszechstronnej współpracy wojskowej oraz wojskowo-technicznej, natomiast w czerwcu 2001 roku Układ o współpracy w sprawie ochrony granic. W perspektywie regionalnej owa współpraca była już mniej wyraźna: Uzbekistan przystąpił do tworzonej pod auspicjami Rosji i Chin Szanghajskiej Organizacji Współpracy, jednak wykazał wstrzeźliwość względem projektów integracyjnych w ramach przestrzeni WNP: zwłaszcza Układu o bezpieczeństwie zbiorowym oraz Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Nie zrezygnował także ze współpracy ze Stanami Zjednoczonymi.

Operacja wojsk NATO w Afganistanie oraz ścisła współpraca wojskowa Taszkentu z Waszyngtonem wyznacza kolejny – **piąty** – etap w polityce Uzbekistanu wobec Rosji. Dla tego okresu (obejmującego lata **2001-2003**) charakterystyczne było radykalne ograniczenie kontaktów – zarówno w wymiarze dwu-, jak i wielostronnym. Pomiędzy czerwcem 2001 roku a sierpniem 2003 roku nie doszło do żadnego bilateralnego spotkania na najwyższym szczeblu, a kontakty między oboma krajami miały charakter techniczny (odbywały się przy okazji szczytów WNP oraz SzOW lub w ramach współpracy międzyresortowej), co świadczyło o praktycznym zamrożeniu współpracy. Jednocześnie Uzbekistan podejmował działania sugerujące oparcie swej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa na sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi. Trudno wskazać jednoznacznie na moment

kluczowy w zmianie tego stanowiska. Modyfikacja nastawienia do Rosji następowała stopniowo, wraz z zaostrzającą się sytuacją wewnętrzną (uaktywnienie opozycji – zarówno świeckiej, jak i religijnej) oraz międzynarodową krytyką autorytarnego reżimu Islama Karimowa.

Zauważalne od 2003 roku ocieplenie relacji na linii Taszkent–Moskwa stanowił początkową kolejnego – **szósty etap** – w polityce zagranicznej Uzbekistanu wobec Federacji Rosyjskiej. Począwszy od tego momentu, aż **do 2006 roku** trwał okres najintensywniejszego od roku 1992 zbliżenia między oboma krajami. Doszło wówczas do podpisania Układu o partnerstwie strategicznym (czerwiec 2004 roku), przypieczętowanego półtora roku później Układem sojuszniczym, a także do niezwyklej intensyfikacji współpracy gospodarczej. W wymiarze wielostronnym zmiana wektora uzbeckiej polityki zagranicznej ujawniła się przystąpieniem republiki, w ciągu 2006 roku, do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Równoległe władze w Taszkencie radykalnie ograniczyły swoje kontakty ze Stanami Zjednoczonymi i ich sprzymierzeńcami, zamykając własną przestrzeń powietrzną i lądową dla wojsk Sojuszu Północnoatlantyckiego, co można było odczytywać jako kroki jednoznacznie przyjazne wobec Rosji.

Ostatni jak do tej pory – **siódmy** – etap ewolucji badanego zjawiska obejmuje poczynania Uzbekistanu **po 2006 roku**. W tym czasie Taszkent stopniowo odbudowywał własną pozycję międzynarodową, dystansując się zarazem wobec polityki Moskwy. Gestem świadczącym o jego asertywności względem Rosji było wystąpienie z Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (w 2008 roku) oraz z Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (w 2012 roku). Równoległe do tych poczynąń następowało zbliżenie gospodarcze z Chinami oraz ponowne zacieśnienie współpracy wojskowej ze Stanami Zjednoczonymi.

Michał Kuryłowicz – dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pracy naukowej skupia się na ewolucji stosunków międzynarodowych na obszarze Azji Centralnej oraz na zjawisku postkolonializmu na terytorium byłego ZSRS.

Przemysłana konstrukcja sprawia, że praca stanowi interesujące podejście do analizy złożonej materii z zakresu stosunków międzynarodowych. Struktura jest przejrzysta i logiczna, zaś teza książki wskazuje na złożoność uwarunkowań identyfikacji Uzbekistanu na arenie międzynarodowej w skomplikowanym układzie sił, jaki kształtuje się w okresie ostatnich dwóch dekad. (...) Autor dobrze rozpoznał uwarunkowania procesu decyzyjnego w uzbeckiej polityce wobec Rosji, podkreślając przede wszystkim rolę czynnika osobowościowego przywódcy państwa. Autor sięga także do metod historyczno-opisowych i porównawczych, co pozwala mu ująć politykę zagraniczną Uzbekistanu szeroko i dynamicznie.

Z recenzji dr. hab. prof. UW Stanisława Bielenia

Recenzowane opracowanie stanowi samodzielny wkład Autora do badań nad Azją Centralną, zwłaszcza w obszarze relacji tego regionu z Federacją Rosyjską. Autor wykazuje się bardzo dobrym opanowaniem warsztatu naukowego, sumiennością oraz rzetelnością badawczą. (...) Autor sprawnie odczytuje ogólną dynamikę relacji uzbecko-rosyjskich, co z kolei pozwala mu na podkreślenie ograniczonego (zwłaszcza wobec zgłaszanych przez Uzbekistan ambicji regionalnych) efektu wysiłków czynionych przez Taszcent w celu uniezależnienia się od Moskwy i zdobycia dominującej pozycji w Azji Centralnej.

Z recenzji prof. dr. hab. Mieczysława Smolenia

www.akademicka.pl

